

An Analysis and Metaphorical Interpretation of the Tradition "The World is the Believer's Dungeon and the Unbeliever's Paradise"

Furkan Çakır^{1,*}

¹Selcuk University, Faculty of Theology, Department of Hadith, Konya, Türkiye

*Corresponding author

Research Article

History

Received: 08/01/2024

Accepted: 15/05/2024

Plagiarism: This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright: This work is licensed under Creative Commons AttributionNonCommercial 4.0 International License (CC BY NC)

Ethical Statement: It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited

ABSTRACT

This study deals with the hadith attributed to the Prophet, "The world is the believer's dungeon and the unbeliever's paradise". A literature review of the aforementioned hadith reveals no independent research on the subject. In fact, there are many studies in our scholarly tradition that examine a single hadith in all its aspects. However, the fact that the hadith in question is considered to be a conventional hadith with a clear message may be the reason why it has not been the subject of both Arabic and Western studies. The narration has been found to be transmitted from five different companions of the Prophet in various texts in the main hadith sources. In our research, the value of the narration in terms of the science of hadith is discussed by analyzing the texts and the *sanads* separately. Since the narration has many versions, the research is limited to *marfū'* narrations. The chapter titles under which the narration is found in the main hadith texts and how the text is approached in classical hadith commentaries have been analyzed. It has been determined that the narration has become an integral part of the subject of "*zuhd*" (renunciation) and accordingly has an important place in the literature of preaching and guidance. The statements in the hadith about the believer's relationship with the life of the world have led to its association with *zuhd*, which can be roughly defined as "turning away from everything mortal". The hadith commentators, on the other hand, associated the aforementioned narrations with the temptation of worldly desires, the difficulty of being obliged to continuous and arduous acts of worship, and the need to be patient with the calamities that befall individuals in the world. In this respect, it is seen that the commentators evaluated the hadith from a similar perspective. In our study, it has been determined whether it is possible to evaluate the hadith from a different perspective considering the metaphorical narrative form in the Qur'an and hadith texts. Because metaphor is an important element of rhetorical arts and is the art of establishing a meaning connection between different subjects without using prepositions of analogy. Although it bears similarities with types such as allegory, metaphor, simile, allegory and allusion, it differs from the others in that it strengthens the words by emphasizing the style of expression rather than the subject matter. Metaphors not only add depth to the world of thought, but also allow complex or abstract concepts to be expressed more clearly. While revealing the power of language, it increases the emphasis of the message contained in the narrative by reinforcing the ability to establish creative thinking and emotional connections and makes a deeper impression on the interlocutor. Based on all these, when it is accepted that the concept of "dungeon" in the relevant text contains a metaphorical meaning, it can be said that it is open to a new interpretation attempt. We have chosen a way of interpretation against the crisis of thought and morality that has emerged especially in the modern period in a clear, obvious and noticeable level, and we have handled the related narration with a metaphorical interpretation attempt by considering the relationship between civilization and sunnah of the Prophet. It is argued that in these words the Messenger of Allah rejected the one-worldism of decadent and decaying civilizations as a source of injustice and misery, rejected over- or under-valuing blessings and deprivations, and sought to raise consciousness against those who think that they will lose everything at death. In addition, there are a number of crises that prevent modern man from reviving Islamic civilization. These are spiritual, individual, intellectual, metaphysical and social crises. Man can overcome the spiritual crisis by spiritual progress and enlightenment; the individual crisis by not leaving values to desires; the intellectual crisis by developing critical thinking in a way that is open to different ideas; the metaphysical crisis by turning away from worldly temptations and existential constraints and turning towards the search for knowledge and meaning; and the social crisis by contributing to changes in society and fighting for human rights. In our research, the idea that human beings can overcome these crises and gain freedom and establish their own civilization by getting out of the dungeon is put forward through a metaphorical interpretation. In this way, it has been examined whether it is possible to identify the problems we face in the modern period and to propose solutions to these problems by feeding on the narration culture. In this context, the discussions around how the narration "The world is the believer's dungeon and the unbeliever's paradise" is understood or should be understood have been touched upon and a new interpretation has been sought. This search has been labeled as an "experiment" and it is aimed that subsequent researchers will make much more comprehensive experiments.

Keywords: Hadith, World, Believer, Dungeon, Metaphor.

“Dünya Müminin Zindanı, Kâfirin Cennetidir” Rivayetinin Analizi ve Metaforik Bir Yorum Denemesi

Süreç

Geliş: 08/01/2024

Kabul: 15/05/2024

İntihal: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi.

Telif hakkı: Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) kapsamında yayımlanmaktadır.

Etik Beyan: Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

ÖZ

Bu araştırma Hz. Peygamber'e zafere edilen “Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir” rivayetini konu edinmektedir. Zikri geçen hadisle ilgili literatür taraması yapıldığında müstakil bir araştırmaya rastlanmamaktadır. Esasında ilim geleneğimizde tek bir hadisi bütün yönleriyle inceleyen pek çok araştırma vardır. Ancak söz konusu haberin müsellem ve mesajı açık kabul edilmesi hem Arap hem de Batı araştırmalarına konu edilmemesinin gerekçesi olabilir. İlgili rivayetin temel hadis kaynaklarında muhtelif metinlerle, beş ayrı sahâbîden aktarıldığı tespit edilmiştir. Araştırmamızda sözü edilen metin ve senedler ayrı ayrı incelenerek rivayetin hadis ilmi açısından değeri tartışılmıştır. Rivayetin pek çok tarihi olduğu için araştırma merfu‘ haberlerle sınırlandırılmıştır. Sözü edilen rivayete temel hadis metinlerinde hangi bâb başlığı altında yer verildiği ve klasik hadis şerhlerinde metne nasıl yaklaşıldığı tetkik edilmiştir. Rivayetin “zühd” konusunun ayrılmaz bir parçası haline geldiği ve buna bağlı olarak vaaz ve irşad literatüründe önemli bir yer tuttuğu tespit edilmiştir. Hadiste müminin dünya hayatıyla ilişkisine dair serdedilen ifadeler, kabaca “fâni olan her şeye yüz çevirmek” şeklinde tanımlayabileceğimiz zühdle ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Hadis şârihleri ise mezkûr haberi dünya arzularının cezbediciliğiyle, süreklilik arz eden meşakkatli ibadetlerle mükellef olmanın verdiği zorlukla ve dünyada bireylerin başına gelen musibetlere karşı sabretmesi gerektiğiyle ilişkilendirmişlerdir. Bu bakımdan musannifler ile şârihlerin hadisi benzer perspektifle değerlendirdikleri görülmüştür. Çalışmamızda, Kur’an ve hadis metinlerinde yer alan metaforik anlatı biçimi göz önünde tutulduğunda hadisi farklı bir bakış açısıyla değerlendirmenin mümkün olup olmadığı tespit edilmiştir. Zira metafor, retorik sanatların önemli bir unsuru olup, benzetme edatlarını kullanmadan farklı konular arasında anlam bağlantısı kurma sanatıdır. İstiare, teşbih, alegori ve kinaye gibi türlerle benzerlikler taşısa da anlatılan konudan ziyade anlatım tarzını vurgulayarak sözleri güçlendirmesiyle diğerlerinden ayrılmaktadır. Metaforlar düşünce dünyasına derinlik katmakla kalmaz, aynı zamanda karmaşık veya soyut kavramların daha anlaşılır ifade edilmesine imkân tanır. Dilin gücünü ortaya çıkarırken, yaratıcı düşünce ve duygusal bağlantılar kurma becerisini pekiştirerek anlatımın içerdiği mesajın vurgusunu artırır ve muhatapta daha derin etki bırakmayı sağlar. Tüm bunlardan hareketle ilgili metinde yer alan “zindan” kavramının metaforik bir anlam içerdiği kabul edildiğinde yeni bir yorum denemesine açık olduğu söylenebilir. Özellikle modern dönemde belirgin, açık ve fark edilir düzeyde ortaya çıkan düşünce ve ahlak krizine karşı bir anlamlandırma yolu seçerek ilgili rivayeti “medeniyet ve sünnet” ilişkisini göz önünde tutarak metaforik bir yorum denemesiyle ele aldık. Zira bu sözleriyle Resûl-i Ekrem’in çökmüş ve çürümekte olan medeniyetlerin haksızlık ve sefaletin kaynağı haline getirdiği tek dünyacı anlayışı reddettiği, nimetlere ve mahrumiyetlere karşı gereğinden fazla ya da az değer atfetmeyi kabul etmediği ve ölümle her şeyini kaybedeceğini düşünenlere karşı bilinç uyandırmaya çalıştığı iddia edilmektedir. Bunun yanında modern insanın İslâm medeniyetini yeniden canlandırabilmesini engelleyen bir dizi kriz vardır. Bunlar ruhsal, bireysel, düşünsel, metafizik ve toplumsal krizlerdir. İnsan, ruhsal krizi manevi ilerleme ve aydınlanmayla; bireysel krizi değerleri arzulara bırakmamakla; düşünsel krizi farklı düşüncelere açık bir şekilde eleştirel düşüncüyü geliştirmekle; metafizik krizi dünyevi cazibelerden arınarak varoluşsal kısıtlamalara sırt çevirip bilgi ve anlam arayışına yönelmekle; toplumsal krizi toplumdaki değişimlere katkıda bulunarak insan hakları mücadelesi vermekle alt edebilir. Araştırmamızda insanın bu krizlerle başa çıkıp zindandan kurtularak özgürlüğe kavuşacağı ve kendi medeniyetini kurabileceği fikri metaforik bir yorum denemesiyle ileri sürülmüştür. Modern dönemde karşımıza çıkan sorunların tespitinin ve bu sorunlara dair çözüm önerilerinin rivayet kültüründen beslenmek suretiyle yapılmasının mümkün olup olmadığı da bu sayede tetkik edilmiştir. Bu kapsamda “Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir” rivayetinin ne şekilde anlaşıldığı veya anlaşılması gerektiği etrafındaki tartışmalara temas edilerek yeni bir yorum arayışına gidilmiştir. Söz konusu arayış “deneme” olarak isimlendirilmiş ve sonraki araştırmacıların çok daha kapsamlı denemelerde bulunması hedeflenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Dünya, Mümin, Zindan, Metafor

ahmedfurkan@selcuk.edu.tr

0000-0002-3269-1649

Citation / Atıf: Çakır, Furkan. “Dünya Müminin Zindanı, Kâfirin Cennetidir” Rivayetinin Analizi ve Metaforik Bir Yorum Denemesi”. *Cumhuriyet İlahiyat Dergisi* 28/1 (Haziran 2024), 60-80. <https://doi.org/10.18505/cuid.1416312>

Giriş

Sünnet, İslâm ilim geleneğinin kaynaklarından biri olmanın yanı sıra İslâm toplumunun maddi ve manevi varlığı, düşünce biçimi ve dünya görüşü gibi birçok önemli yönelimi tetikleyen geniş bir kavramdır. Sadece İslâm'ın deliller hiyerarşisinde ikinci sırada yer alan bir beyân aracı olmanın ötesinde, farklı coğrafyalarda yaşayan Müslümanlar arasındaki kültür ve zihin birliğine, yani İslâm medeniyetinin oluşmasına katkıda bulunan bir değerler manzumesidir. Sünnet, İslâm medeniyetinin var oluş mücadelesinin ebedi ve vazgeçilmez bir yasasıdır. Modern dönemde Müslüman toplumun karşıt medeniyetlerle mücadelesinin sonucunda adeta sendroma girdiği ve çeşitli düşünce krizleriyle baş etmek zorunda kaldığı gerçeği göz önünde tutulduğunda, bu bunalımdan kurtulabilmek için sünnetin rehberliğinde hareket etme zorunluluğu ortaya çıkmaktadır. Buna bağlı olarak Hz. Peygamber'e (s.a.s.) izafe edilen haberlerin özellikle teolojik ve metodolojik kırılma dönemlerinde yeni bir perspektifle analiz edilmesi gerekir.

Bu çalışmada daha önce müstakil olarak herhangi bir akademik araştırmaya konu edilmeyen “Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir” ifadelerini içeren rivayetlerin sened ve metin açısından analizi yapılacaktır. Geleneksel hadis âlimlerinin söz konusu haberin odak noktasına hangi problematiği yerleştirdiği ve buna bağlı olarak nasıl anladığı tartışılacaktır. Zühd, tasavvuf ve buna bağlı gelişen vaaz literatüründe söz konusu rivayetten yola çıkarak “dünya ile bağları koparmak gerektiği” yorumları öne çıkmaktadır. Bu yorumların esas gerekçesi müminin salt fikir, ruh ve cismani alemine haz veren şeylerden kaçınması gerektiği düşüncesidir. Ahiret yurdunun dünyadan daha üstün olduğuna dair delillerden, dünyanın hayırsız bir yer olduğu şeklinde çıkarımda bulunmanın isabetli olup olmadığı da tartışma konusudur. Bu bakımdan ilgili metinde yer alan “zindan” kavramının metaforik bir anlam içerdiği kabul edildiğinde yeni bir yorum denemesine açık olduğu söylenebilir. Araştırmamızda “medeniyet ve sünnet” ilişkisi göz önünde tutularak yeni bir yorum denemesi yapılacaktır. Zira söz konusu rivayetin çökmüş ve çürümekte olan medeniyetlerin haksızlık ve sefaletin kaynağı haline getirdiği tek dünyacı anlayışı reddettiği, nimetlere ve mahrumiyetlere karşı gereğinden fazla ya da az değer atfetmeyi kabul etmediği ve ölümle her şeyin nihayete ereceğini düşünenlere karşı bilinç uyandırmaya çalıştığı iddia edilebilir.

1. “Dünya Müminin Zindanı, Kâfirin Cennetidir” Hadisi

İslâm âlimlerinin kahir ekseriyeti haberdeki maksadı anlayan âlim ve hafız kimselerin haberin lafzına uygun olmak kaydıyla mâna ile rivayette bulanabileceği kanaatindedir.¹ Benzer şekilde hadisin anlaşılmasına engel teşkil etmeyen ve birbirinden bağımsız hükümler içeren haberlerin takti' edilmesinde de bir beis görülmemektedir.² Dolayısıyla, birtakım şartları taşıdıktan sonra, bir hadisin mânen rivayet edilmesi ile hükümlere göre parçalara ayrılıp ayrı ayrı yerlerde nakledilmesi oldukça yaygındır. Konumuz kapsamındaki haber de bu sebeple muhtelif şekillerde nakledilmiştir.

¹ Ayrıntılı bilgi için bk. Enbiya Yıldırım, “Hadislerin Manayla Rivayeti”, *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 279-314.

² Ayrıntılı bilgi için bk. Salih Karacabey, “Hadiste İhtisar ve Muhtasar Rivâyetten Kaynaklanan Problemler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002), 53-70.

Araştırmamızın bu başlığı altında, isnadla ilgili ayrıntılara daha sonra temas edeceğimiz için, rivayetin metin farklılıklarını aktarmakla yetineceğiz. Bu doğrultuda aşağıdaki rivayetlerin sıhhat değerlendirmelerini göz ardı ederek, kaynaklarımızda yer aldığı biçimleri üzerinde duracak ve tarihi bir veri olarak inceleyeceğiz.

1. الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ

Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.³

2. الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَسِنْتُهُ، فَإِذَا فَارَقَ الدُّنْيَا فَارَقَ السِّجْنَ وَالسَّنَةَ

Dünya, müminin zindanıdır. Kıtlık yıllarıdır. Mümin dünyadan ayrılınca zindandan ve kıtlıktan kurtulmuş olur.

3. الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ، فَإِذَا مَاتَ الْمُؤْمِنُ يَخْلَى بِهِ يَسْرَحُ حَيْثُ شَاءَ وَاللَّهُ تَعَالَى أَعْلَمُ

Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir. Mümin öldüğünde dünyevi sıkıntıları son bularak kurtuluşa erer ve arzu ettiği şekilde cennette kalır.⁴

4. الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ، إِنْ الْمُؤْمِنُ إِذَا مَاتَ خَلِيَ لَهُ سِرْبَهُ يَسْرَحُ فِي الْجَنَّةِ حَيْثُ شَاءَ

Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir. Mümin öldüğünde dertleri son bularak kurtuluşa erer. Arzu ettiği şekilde cennette gezer.⁵

5. إِنَّ أَكْثَرَ النَّاسِ شَبَعًا فِي الدُّنْيَا، أَطْوَلُهُمْ جُوعًا فِي الْآخِرَةِ، يَا سَلْمَانَ، إِنَّمَا الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ

Dünyada en çok tok olanlar ahirette en uzun açlık çekecek olanlardır. Ey Selman! Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.⁶

6. إِنَّ أَطْوَلَ النَّاسِ جُوعًا يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَكْثَرُهُمْ شَبَعًا فِي الدُّنْيَا، يَا سَلْمَانَ الدُّنْيَا سِجْنُ الْمُؤْمِنِ وَجَنَّةُ الْكَافِرِ

³ Ebû ‘Abdurrahmân ‘Abdullâh b. Mubârek b. Vâđih et-Turkî İbnu’l-Mubârek, *ez-Zuhd ve’r-Rekâ’ik l’ibni’l-Mubârek ve’z-Zuhd li Nu’aym b. Hammâd*, thk. Hâbürrahmân el-‘A‘zamî (Beyrut: y.y., ts.), 40; Ebû ‘Abdullâh Aḥmed b. Muḥammed b. Ḥanbel eş-Şeybânî Aḥmed b. Ḥanbel, *Müsnedü’l-İmâm Aḥmed b. Ḥanbel*, thk. Şu‘ayb el-‘Arna’ût vd. (Beyrut: Mu‘essesetu’r-Risâle, 1421/2001), 14/44; 15/23; 16/198; Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî Müslim, *el-Câmi‘u’s-Sahîh*, thk. Muhammed Fuad Abdülbâkî (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Zühd”, 1; Ebû ‘Abdullâh Muḥammed b. Yezîd el-Kazvîni İbn Mâce, *Sunenu İbn Mâce*, thk. Şu‘ayb el-‘Arna’ût (b.y.: Dâru’r-Risâleti’l-‘Âlemiyye, 1430), “Zühd”, 3; Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmi‘u’s-Şahîh* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Zühd”, 16; Ebû Bekr Aḥmed b. ‘Amr el-‘İtkî el-Bezzâr, *el-Baḥru’z-Zehḥâr*, thk. Maḥfûzurrahmân Zeynullâh vd. (Medine: Mektebetü’l-‘Ulûm ve’l-Ḥikem, 1988/2009), 12/288; 15/69; Ebû Ya‘lâ Aḥmed b. ‘Alî el-Mevşîlî Ebû Ya‘lâ, *Musnedu Ebî Ya‘lâ*, thk. Ḥuseyn Selîm Esed (Dimaşk: y.y., 1404/1984), 11/351, 404; Ebû ‘Avâne Ya‘kûb b. İshâk en-Nîsâbüri Ebû ‘Avâne, *el-Musnedu’s-Şahîhu’l-Muḥarrec ‘alâ Şahîhi Muslim*, thk. Heyet (b.y.: y.y., 1435/2014), 22/269; Ebû Hâtim Muḥammed İbn Hibbân, *el-Müsnedü’s-Sahîh ‘ale’t-Teḳâsîm ve’l-Envâ*, nşr. Şu‘ayb el-Arnâvût, thk. Mehmet Ali Sönmez - Halis Aydemir (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012), 1/418; 5/368; Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Selefi (Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.), 6/236, 268; Ebü’l-Kâsım Müsnidü’d-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Evsat*, thk. Târik ‘İvedullah b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî (Kahire: Dâru’l-Haremeyn, 1995), 3/157; 9/65, 150; Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî Ebû Nuaym, *Hilyetü’l-Evliyâ* (Beyrut: Dâru Kütübi ‘İlmiyye, 1988), 6/350; Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca‘fer el-Kudâî, *Müsnedü’s-Şihâb*, thk. Hamdi Abdülmecid es-Silefi (Beyrut: Müessesetu’r-Risale, 1985), 1/118.

⁴ Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed İbn Ebû Şeybe, *el-Muşannef fi’l-eḥâdîs ve’l-âsâr*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, ts.), 19/397.

⁵ Süleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî Ebû Dâvûd, *ez-Zuhd*, thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Ebû Bilâl Ganîm (Hilvan: y.y., 1414/1993), 257.

⁶ Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü’d-Dünyâ, *el-Cû‘*, thk. Muhammed Ḥayr Ramaḍân Yûsuf (Beyrut: y.y., 1417/1997), 26; Bezzâr, *el-Baḥru’z-Zehḥâr*, 6/461.

Ahirette en uzun açlık çekecek olanlar dünyada en çok tok olanlardır. Ey Selman! Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.⁷

7. «الدنيا أكثرهم «الدنيا سجن المؤمن وجنة الكافر» وسمعت رسول الله صلى الله عليه وسلم، يقول: «أطول الناس شبعاً في الدنيا» «جوعاً يوم القيامة»

“Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir.” Resûlullah’ı şöyle derken işittim: “Dünyada en çok tok olanlar ahirette en uzun açlık çekecek olanlardır.”⁸

8. «أن النبي صلى الله عليه وسلم قال لأبي ذر: «يا أبا ذر! إن الدنيا سجن المؤمن، والقبر أمنه، والجنة مصيره، يا أبا ذر! إن الدنيا «جنة الكافر، والقبر عذابه، والنار مصيره، يا أبا ذر! إن المؤمن لم يجزع من ذل الدنيا ولم يبيل من أهلها وعزها»

Nebi (s.a.s.) Ebû Zer’e şöyle dedi: Ey Ebû Zer! Dünya müminin zindanıdır. Kabir güvende olacağı yerdir. Cennet onun dönüş yeridir. Ey Ebû Zer! Dünya kâfirin cennetidir. Kabir onun için azap yeridir. Cehennem onun son durağıdır. Ey Ebû Zer! Mümin, dünyada değer görmeme kaygısı taşımayan; dünya ehline ve dünyanın kendisine kazandıracağı saygınlığa itibar etmeyen kimsedir.⁹

Rivâyetin tüm formlarında “Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir” ibaresinin yer aldığı ve bu haliyle meşhur olduğu görülmektedir. Bunun yanı sıra Hz. Peygamber’in dünyayı mümin için kıtlık senesine benzettiği ifadesi dikkat çekicidir. Zira Resûl-i Ekrem’in yaşadığı toplumdan vareste kalmadığı ve toplumun gerçek gündemine dair tespitler yaptığı bilinmektedir. Kıtlık vurgusunun rivayetlerde yer alması, Hz. Peygamber’in bu ifadeyi söylediği zaman hakkında ipuçları sunabilir. Söz gelimi bu rivayet, yüksek sıcaklıkların veya kıtlık döneminin etkili olduğu bir zamanda söylenmiş olabilir. Aynı zamanda râvi tasarrufuyla benzer bir dönemde rivayete eklenerek o dönemdeki koşullarla ilişkilendirilmesi mümkündür. Elbette ilgili haberin Hz. Peygamber tarafından farklı zamanlarda söylendiği ihtimali de göz önünde bulundurulmalıdır.

Müminin vefat ettiğinde dünyevi sıkıntılarının son bulacağı, kurtuluşa ererek cennete gideceği ve yine müminin dünyada değer görmeme kaygısı taşımayan, dünya ehline ve dünyanın kendisine kazandıracağı saygınlığa itibar etmeyen kimse olduğu da rivayetlerde yer almaktadır. Hz. Peygamber, bu tür ifadelerle, dünya hayatındaki musibet ve imtihanların geçici olduğuna vurgu yaparak müminin asıl konaklama yerinin ahiret yurdu olduğunu belirtmektedir. Dünyadaki zorlukların, müminin nihai hedefi olan ahiretteki mutluluğa gölge düşürmeyeceği ve ahiret hayatında herhangi sıkıntıyla karşılaşmayacağı vurgulanmaktadır. Bu bağlamda, müminin dünya hayatındaki çileleri sabırla karşılayarak, ahiret için bir hazırlık süreci olarak değerlendirmesi önerilmektedir.

Rivayetlerdeki, dünyada en çok tok olanların ahirette en uzun açlık çekeceğini ifade eden müstakil bir haber kaynaklarımızda yer almaktadır. Rivayete göre Hz. Peygamber’in yanında bir adam geçirmiş ve Resûlullah, “Geğirtini bizden uzak tut. Dünyada en çok tok olanlar ahirette en

⁷ Taberânî, *el-Mu‘cemü’l-Kebîr*, 6/268; Yahyâ b. el-Ḥuseyn b. İsmail el-Curcânî Yahyâ b. el-Ḥuseyn eş-Şecerî, *Tertîbu’l-Emâli’l-Ḥamîsiyye*, thk. Muḥammed Ḥasen Muḥammed Ḥasen İsmail (Beirut: Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1422/2001), 2/265; Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Aḥmed b. ‘Alî b. Muḥammed el-‘Asḫâlânî İbn Ḥacer el-‘Asḫâlânî, *el-Meṭâlibu’l-Âliyye bi Zevâ’idi’l-Mesânidi’s-Semâniyye* (Suudi Arabistan: Dâru’l-‘Âşime, 1419/1998), 13/158.

⁸ Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Hâkim en-Nîsâbü’rî, *el-Müstedrek ‘ale’s-Şaḫîḫayn* (Beirut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 3/699.

⁹ Ebû Nu‘aym Aḥmed b. ‘Abdillâh b. İshâk el-İşfahânî Ebû Nuaym el-İşfahânî, *Ḥilyetu’l-Evliyâ’ ve Ṭabakâtu’l-Aşfiyâ’* (Beirut: Dâru’l-Kitâbi’l-‘Arabî; Dâru’l-Fikr li’t-Ṭabâ‘ati ve’n-Neşri; Dâru’l-Kutubi’l-İlmiyye, 1394/1974), 6/353.

uzun açlık çekecek olanlardır” buyurmuştur.¹⁰ Bu bakımdan haberi aktaranların ilgili rivayetleri bir arada düşünerek nakletmesi mümkün olduğu gibi, Hz. Peygamber her iki olay üzerine de benzer ifadeleri kullanmış olabilir. Tüm bu yorumlar haberin metin çeşitliliği göz önünde tutularak ileri sürülmektedir. Ancak rivayetin sıhhat değerinin tespit edilebilmesi için müstakil olarak incelenmesi gerekmektedir.

1.1 Hadisin İsnad Yönünden Analizi

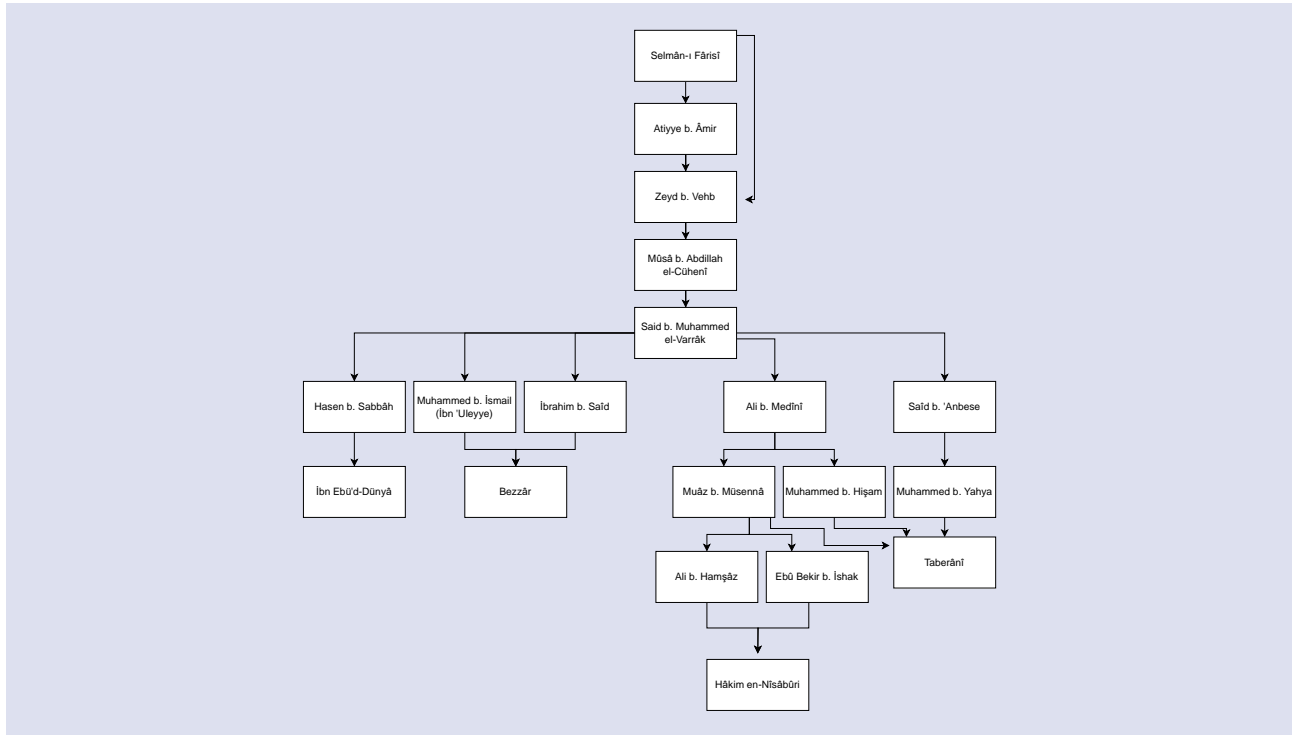
“Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir” rivayeti, temel hadis kaynaklarında çeşitli senedlerle aktarılmaktadır. Rivayetin mürsel ve mevkuף tarikleri bu araştırmanın konusu değildir. Zira hadisin merfu’ tariklerinin sayısı oldukça fazladır ve hadis, erken dönemlerden itibaren yaygın olarak bilindiği için tüm tarikleri incelemek bir araştırma makalesinin hacmini aşacaktır. Senedler incelenirken rivayet asrıyla yetinmemiz de aynı gerekçeden kaynaklanmaktadır.

Araştırmamızın bu aşamasında haberin hangi müellifler tarafından hangi senedle nakledildiğine temas ederek hadisin rivayet isnadını sunacağız. Akabinde seneddeki râvilerden şiddetli zaafından ya da yalancılığından dolayı eleştiriye uğrayanlar hakkında, varsa, münekkitlerin yorumlarını aktarıp bir hükme varmaya çalışacağız. Tespit edebildiğimiz kadarıyla sahabe tabakasından rivayeti nakledenler Selmân-ı Fârisî (ö. 36/656 [?]), Ebû Hüreyre (ö. 58/678), Abdullah b. Amr b. Âs (ö. 65/684-85), Abdullah b. Ömer (ö. 73/693) ve Enes b. Mâlik’dir (ö. 93/711-12). İlgili râvilerden nakledilen rivayet, kütüb-i sitte başta olmak üzere temel hadis kaynaklarının kahir ekseriyetinde yer almaktadır.

1.1.1 Selmân-ı Fârisî Rivayeti

Temel hadis kaynaklarında İbn Ebü’-d-Dünyâ (ö. 281/894), Bezzâr (ö. 292/905), Taberânî (ö. 360/971) ve Hâkim en-Nîsâbü’rî (ö. 405/1014) ilgili rivayeti Selmân-ı Fârisî tarikiyle nakletmektedir.

Hadisin rivayet isnadı şu şekildedir:

¹⁰ İbn Mâce, “Etime”, 50; Tirmizî, “Sıfatü’l-Kıyâme”, 14.

Söz konusu rivayet İbn Ebü'd-Dünyâ tarafından Zeyd b. Vehb ⇒ Mûsâ b. Abdillâh el-Cühenî ⇒ Saîd b. Muhammed el-Varrâk ⇒ Hasen b. Sabbâh tarikiyle nakledilmektedir.¹¹

Bezzâr ise, Atiyye b. Âmir ⇒ Zeyd b. Vehb ⇒ Mûsâ b. Abdillâh el-Cühenî ⇒ Saîd b. Muhammed el-Varrâk ⇒ Muhammed b. İsmail (İbn 'Uleyye) ve İbrahim b. Said tarikiyle nakletmektedir.¹²

Taberânî, rivayete *el-Mu'cemü'l-Kebîr* adlı eserinde üç farklı senedle yer vermektedir. Bunlar şu şekildedir:

Zeyd b. Vehb ⇒ Mûsâ b. Abdillâh el-Cühenî ⇒ Saîd b. Muhammed el-Varrâk ⇒ Ali b. Medîni ⇒ Muâz b. Müsannâ.¹³

Zeyd b. Vehb ⇒ Mûsâ b. Abdillâh el-Cühenî ⇒ Saîd b. Muhammed el-Varrâk ⇒ Ali b. Medîni ⇒ Muhammed b. Hişam.¹⁴

Atiyye b. Âmir ⇒ Zeyd b. Vehb ⇒ Mûsâ b. Abdillâh el-Cühenî ⇒ Saîd b. Muhammed el-Varrâk ⇒ Saîd b. 'Anbese ⇒ Muhammed b. Yahya.¹⁵

Son olarak; Hâkim en-Nisâbüri, Zeyd b. Vehb ⇒ Mûsâ b. Abdillâh el-Cühenî ⇒ Saîd b. Muhammed el-Varrâk ⇒ Ali b. Medîni ⇒ Muâz b. Müsannâ ⇒ Ali b. Hamşâz ⇔ Ebû Bekir b. İshak tarikiyle hadisi iki farklı hocasından aktarmaktadır.¹⁶

Rivayetin tüm tariklerinde tabî tabakasındaki râvi Zeyd b. Vehb'dir. Zeyd b. Vehb tevsik edilen¹⁷ ve aynı zamanda muhadramdan olduğu ileri sürülen bir kişidir.¹⁸ Ancak Bezzâr'ın ve Taberânî'nin bir rivayetinde Zeyd b. Vehb'in Atiyye b. Âmir kanalıyla Selmân-ı Fârisî'den naklettiği görülmektedir. Atiyye b. Âmir bu rivayetle teferrüt etse de güvenilir ve makbul olarak nitelendirilmektedir.¹⁹

Rivayetin Selmân-ı Fârisî'den nakledilen formunda Saîd b. Muhammed el-Varrâk'ın medâr râvi olduğu söylenebilir. Bu nedenle onun cerh ve ta'dîl âlimleri tarafından ne şekilde tavsif edildiği önem kazanmaktadır. Cûzcânî (ö. 259/873), İbn Ebû Hâtim (ö. 327/938) ve İbn 'Adî (ö. 365/976) gibi otorite âlimler onun kuvvetli bir râvi olmadığını belirtirken;²⁰ onlara nazaran daha mütesahil olan İbn Hibban (ö. 354/965), güvenilir bir râvi olduğunu iddia etmektedir.²¹ Bu meyanda zikri geçen senedlerde dikkat çeken isimlerden biri de Saîd b. 'Anbese'dir. Bu kişinin doğru sözlü olmadığı ve hatta "kezzâb" olduğu ifade edilmiştir.²²

¹¹ İbn Ebü'd-Dünyâ, *el-Cü'*, 26; Ebû Bekr 'Abdullâh b. Muhammed b. 'Ubeyd el-Kureşî el-Bağdâdî İbn Ebü'd-Dünyâ, *ez-Zuhd* (Dımaşk: Dâru İbn Keşîr, 1420/1999), 25.

¹² Bezzâr, *el-Baḥru'z-Zehḥâr*, 6/461.

¹³ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 2/236.

¹⁴ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 2/236.

¹⁵ Taberânî, *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, 6/268.

¹⁶ Hâkim en-Nisâbüri, *el-Müstedrek 'ale's-Şaḥîḥayn*, 3/699.

¹⁷ Ebü'l-Ḥasan Ahmed b. 'Abdullâh el-Kûfî el-İclî, *eş-Şikât*, thk. 'Abdul'alîm 'Abdul'azîm el-Bestevî (Medine: y.y., 1405/1985), 1/378; Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *es-Şikât* (Hindistan: Dâiratü'l-Me'ârifî'l-Osmâniyye, 1393/1973), 4/250.

¹⁸ Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *el-İşâbe fi Temyîzi's-Şaḥâbe*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avvaḍ (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1415/1994), 3/534.

¹⁹ İbn Hibbân, *es-Şikât*, 5/262; ayrıca bk. Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. 'Alî b. Muhammed el-'Askalânî İbn Hacer el-'Askalânî, *Takrîbu't-Tehzîb*, thk. Muhammed 'Avvâme (Suriye: y.y., 1406/1986), 393.

²⁰ Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya'kûb b. İshâk es-Sa'dî el-Cûzcânî, *Aḥvâlu'r-Ricâl*, thk. 'Abdul'alîm 'Abdul'azîm el-Bestevî (Faysalabad: Ḥadîs Akâdemî, ts.), 337; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl* (Beyrut, 1952), 4/59; Ebû Ahmed 'Abdullâh b. 'Adiy el-Curcânî İbn 'Adiy, *el-Kâmil fi Du'afâ'i'r-Ricâl*, thk. 'Âdil Ahmed 'Abdulmevcûd, 'Alî Muhammed Mu'avviḍ (Beyrut: el-Kutubu'l-İlmiyye, 1418/1997), 4/459.

²¹ İbn Hibbân, *es-Şikât*, 4/290.

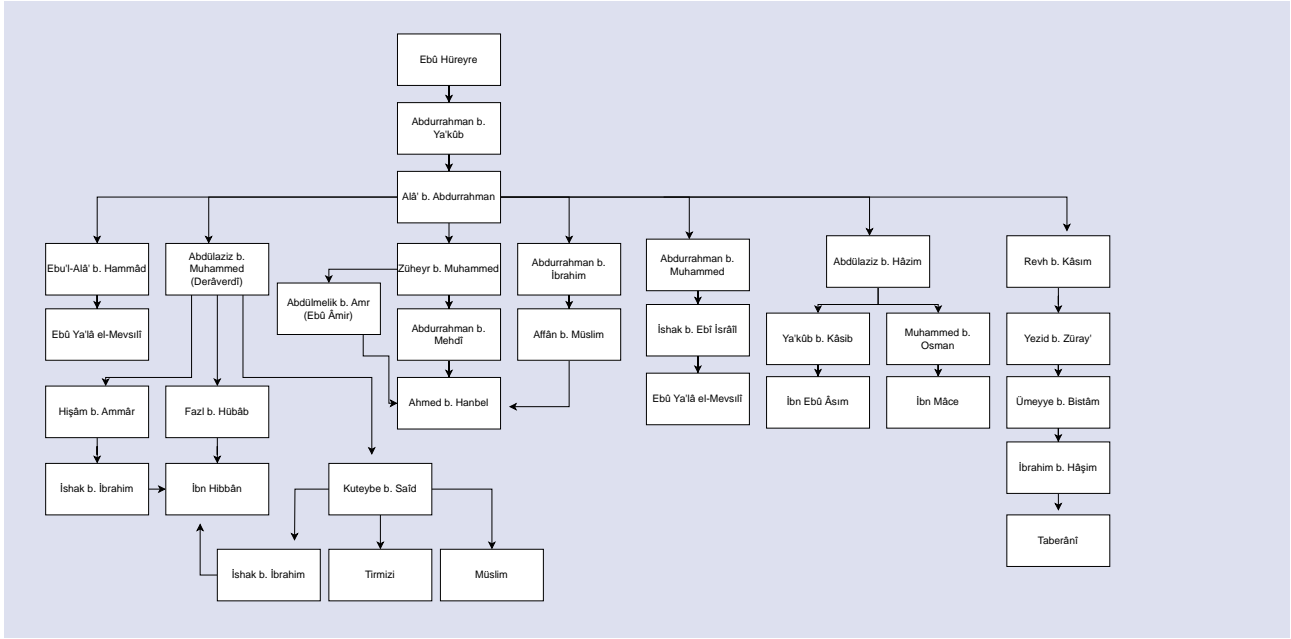
²² İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 4/53; Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn 'Abdurrahmân b. 'Alî b. Muhammed el-Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *eḍ-Ḍu'afâ' ve'l-Metrükûn*, thk. 'Abdullâh el-Ḳâdî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1406/1985), 1/324.

Sonuç olarak; rivayetin bazı uydurma tariklerinin bulunduğu görülmektedir. Odak râvilerden Saîd b. Muhammed el-Varrâk'ın ise hakkında ihtilaf edilen ve zayıf olduğuna yönelik kanaatlerin ağır bastığı bir râvi olduğu söylenebilir. Bu bakımdan hadisin Selmân-ı Fârisî'den nakledilen varyantlarının en iyi ihtimalle zayıf olduğu görülmektedir.

1.1.2 Ebû Hüreyre Rivayeti

Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855), Müslim (ö. 261/875), İbn Mâce (ö. 273/887), Tirmizi (ö. 279/892), İbn Ebû Âsım (ö. 287/900), Ebû Ya'lâ el-Mevsilî (ö. 307/919), İbn Hibbân ve Taberânî gibi müelliflerin eserlerinde hadisin en yaygın aktarımı olan Ebû Hüreyre tariki yer almaktadır.

Hadisin rivayet isnadı şu şekildedir:

Ahmed b. Hanbel rivayeti üç farklı tarikle nakletmektedir. Bunlar şu şekildedir:

Ebû Hüreyre ⇒ Abdurrahman b. Ya'kûb ⇒ Alâ' b. Abdurrahman ⇒ Züheyr b. Muhammed ⇒ Abdurrahman b. Mehdî²³ ve Abdülmelik b. Amr.²⁴

Ebû Hüreyre ⇒ Abdurrahman b. Ya'kûb ⇒ Alâ' b. Abdurrahman ⇒ Abdurrahman b. İbrahim ⇒ Affân b. Müslim.²⁵

Müslim ve Tirmizî rivayeti, Ebû Hüreyre ⇒ Abdurrahman b. Ya'kûb ⇒ Alâ' b. Abdurrahman ⇒ Abdülaziz b. Muhammed (Derâverdi) ⇒ Kuteybe b. Saîd tarikiyle nakletmektedir.²⁶

İbn Mâce'nin rivayeti Ebû Hüreyre ⇒ Abdurrahman b. Ya'kûb ⇒ Alâ' b. Abdurrahman ⇒ Abdülaziz b. Hâzım ⇒ Muhammed b. Osman şeklindedir.²⁷

İbn Ebû Âsım ise Ebû Hüreyre ⇒ Abdurrahman b. Ya'kûb ⇒ Alâ' b. Abdurrahman ⇒ Abdülaziz b. Hâzım ⇒ Ya'kûb b. Kâsib kanalıyla rivayeti nakletmektedir.²⁸

²³ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 16/198.

²⁴ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 14/44.

²⁵ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 15/23.

²⁶ Müslim, "Zühd", 1; Tirmizî, "Zühd", 16.

²⁷ İbn Mâce, "Zühd", 3.

²⁸ Ebû Bekr b. Ebî 'Âsım Ahmed b. 'Amr eş-Şeybânî İbn Ebî 'Âsım, *ez-Zuhd*, thk. 'Abdulâlî 'Abdul-Hamîd Hâmid (Kahire: y.y., 1408), 69.

Ebû Ya'lâ el-Mevsilî'nin rivayeti iki farklı tarikle naklettiği görülmektedir. Bunlar şu şekildedir: Ebû Hüreyre ⇒ Abdurrahman b. Ya'kûb ⇒ Alâ' b. Abdurrahman ⇒ Ebu'l-Alâ' b. Hammâd.²⁹

Ebû Hüreyre ⇒ Abdurrahman b. Ya'kûb ⇒ Alâ' b. Abdurrahman ⇒ Abdurrahman b. Muhammed ⇒ İshak b. Ebî İsrâîl.³⁰

İbn Hibbân'ın zikri geçen haberi iki farklı senedle naklettiği tespit edilmektedir. Bunlar şu şekildedir:

Ebû Hüreyre ⇒ Abdurrahman b. Ya'kûb ⇒ Alâ' b. Abdurrahman ⇒ Abdülaziz b. Muhammed (Derâverdî) ⇒ Fazl. Hübâb.³¹

Ebû Hüreyre ⇒ Abdurrahman b. Ya'kûb ⇒ Alâ' b. Abdurrahman ⇒ Abdülaziz b. Muhammed (Derâverdî) ⇒ Hişâm b. Ammâr ve Kuteybe b. Saîd ⇒ İshak b. İbrahim.³²

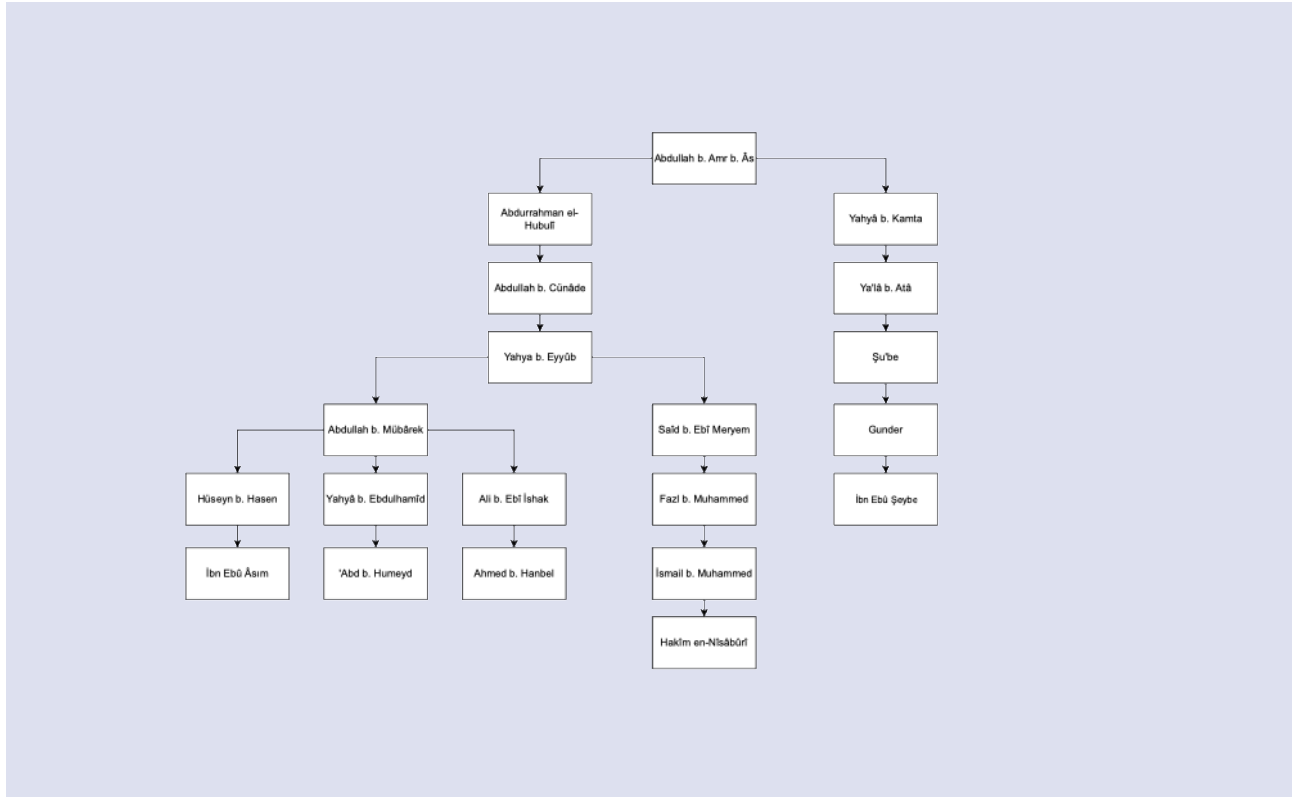
Son olarak; Taberânî, Ebû Hüreyre ⇒ Abdurrahman b. Ya'kûb ⇒ Alâ' b. Abdurrahman ⇒ Revh b. Kâsım ⇒ Yezîd b. Züray' ⇒ Ümeyye b. Bistâm ⇒ İbrahim b. Hâşim tarikiyle haberi nakletmektedir.³³

Pek çok temel hadis kaynağında geçen, ancak çalışmanın hacmini göz önünde bulundurarak rivayet asrıyla sınırlandırdığımız Ebû Hüreyre tarikinin sekiz ayrı kaynakta tespit edebildiğimiz bu formu, yirmi beş kadar râviyi ihtiva etmektedir. Bunlar arasında hadisin sıhhatine zarar verecek kadar şiddetli zaafı olan ya da hadis uydurmakla bilinen bir râviyle karşılaşmamaktadır. Bu haliyle Ebû Hüreyre tarikinin sahih olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz.

1.1.3 Abdullah b. Amr b. Âs Rivayeti

Abdullah b. Amr b. Âs tarikine eserlerinde yer veren müellifler; Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), İbn Ebû Şeybe (ö. 235/849), Ahmed b. Hanbel, Abd b. Humeyd (ö. 249/863-64) ve Hâkim en-Nîsâbü'rî dir.

Hadisin rivayet isnadı şu şekildedir:

²⁹ Ebû Ya'lâ, *Musned*, 11/404.

³⁰ Ebû Ya'lâ, *Musned*, 11/351.

³¹ İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 1/418.

³² İbn Hibbân, *es-Sahîh*, 5/368.

³³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 3/157.

Hadisi tespit edebildiğimiz en eski kaynak olan Abdullah b. Mübârek'in eserinde, Abdullah b. Amr b. Âs ⇒ Abdullah b. Yezîd ⇒ Abdullah b. Cünâde ⇒ Yahya b. Eyyûb tarikiyle nakledilmektedir.³⁴

İbn Ebû Şeybe'nin senedi, Abdullah b. Amr b. Âs ⇒ Yahyâ b. Kamta ⇒ Ya'lâ b. Atâ ⇒ Şu'be ⇒ Gunder şeklindedir.³⁵

Ahmed b. Hanbel ise, Abdullah b. Amr b. Âs ⇒ Abdullah b. Yezîd ⇒ Abdullah b. Cünâde ⇒ Yahya b. Eyyûb ⇒ Abdullah b. Mübârek ⇒ Ali b. Ebî İshak senediyle rivayeti nakletmektedir.³⁶

Abd b. Humeyd'e gelince o, Abdullah b. Amr b. Âs ⇒ Abdullah b. Yezîd ⇒ Abdullah b. Cünâde ⇒ Yahya b. Eyyûb ⇒ Abdullah b. Mübârek ⇒ Yahyâ b. Abdulhamîd tarikiyle rivayete yer vermektedir.³⁷

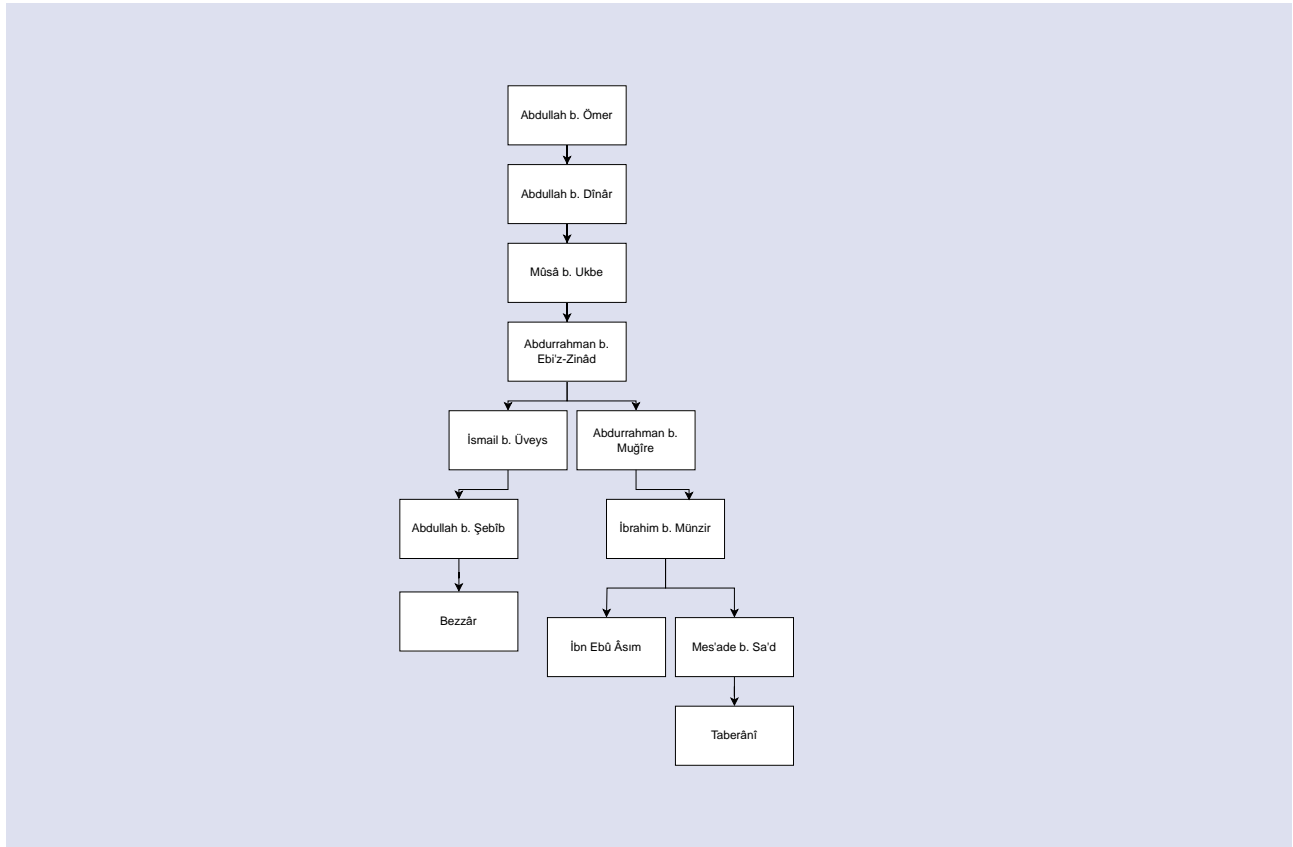
Son olarak; Hâkim en-Nisâbü'rî *el-Müstedrek*'inde Abdullah b. Amr b. Âs ⇒ Abdullah b. Yezîd ⇒ Abdullah b. Cünâde ⇒ Yahya b. Eyyûb ⇒ Saîd b. Ebî Meryem ⇒ Fazl b. Muhammed ⇒ İsmail b. Muhammed senediyle haberi aktarmaktadır.³⁸

Söz konusu rivayet formunda Abdullah b. Cünâde ve Yahya b. Abdülhumeyd gibi hakkında ihtilaf edilen râviler bulunmaktadır.³⁹ Ancak, kendileri hakkında ta'dîl edici ifadelerin de varlığı göz ardı edilmemelidir.⁴⁰ Bu bakımdan hadisin sıhhatine engel teşkil edecek şiddetli bir zaaf bulunmadığı söylenebilir.

1.1.4 Abdullah b. Ömer Rivayeti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Abdullah b. Ömer rivayeti erken dönem rivayet kaynaklarında İbn Ebû Âsım, Bezzâr ve Taberânî tarafından nakledilmektedir.

Hadisin rivayet isnadı şu şekildedir:

³⁴ İbnu'l-Mubârek, *ez-Zuhd ve'r-Rekâ'ik l'ibni'l-Mubârek ve'z-Zuhd li Nu'aym b. Hammâd*, 211.

³⁵ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/397.

³⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, 11/442.

³⁷ Ebû Muhammed 'Abdulhamîd b. Humeyd b. Naşr 'Abd b. Humeyd, *el-Muntehab min Musnedi 'Abdi İbn Humeyd*, thk. Şubhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Maḥmûd Muhammed Ḥalîl es-Şa'îdî (Kahire: y.y., 1408/1988), 137.

³⁸ Hâkim en-Nisâbü'rî, *el-Müstedrek 'ale's-Şahîhayn*, 4/351.

³⁹ İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dîl*, 5/25.

⁴⁰ İbn Hibbân, *es-Şikât*, 7/23; İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 9/97.

İbn Ebû Âsım, Abdullah b. Ömer ⇒ Abdullah b. Dînâr ⇒ Mûsâ b. Ukbe ⇒ Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd ⇒ Abdurrrahman b. Muğîre ⇒ İbrahim b. Münzir senediyle haberi nakletmektedir.⁴¹

Bezzâr ise, Abdullah b. Ömer ⇒ Abdullah b. Dînâr ⇒ Mûsâ b. Ukbe ⇒ Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd ⇒ İsmail b. Üveys ⇒ Abdullah b. Şebîb tarikiyle rivayete yer vermektedir.⁴²

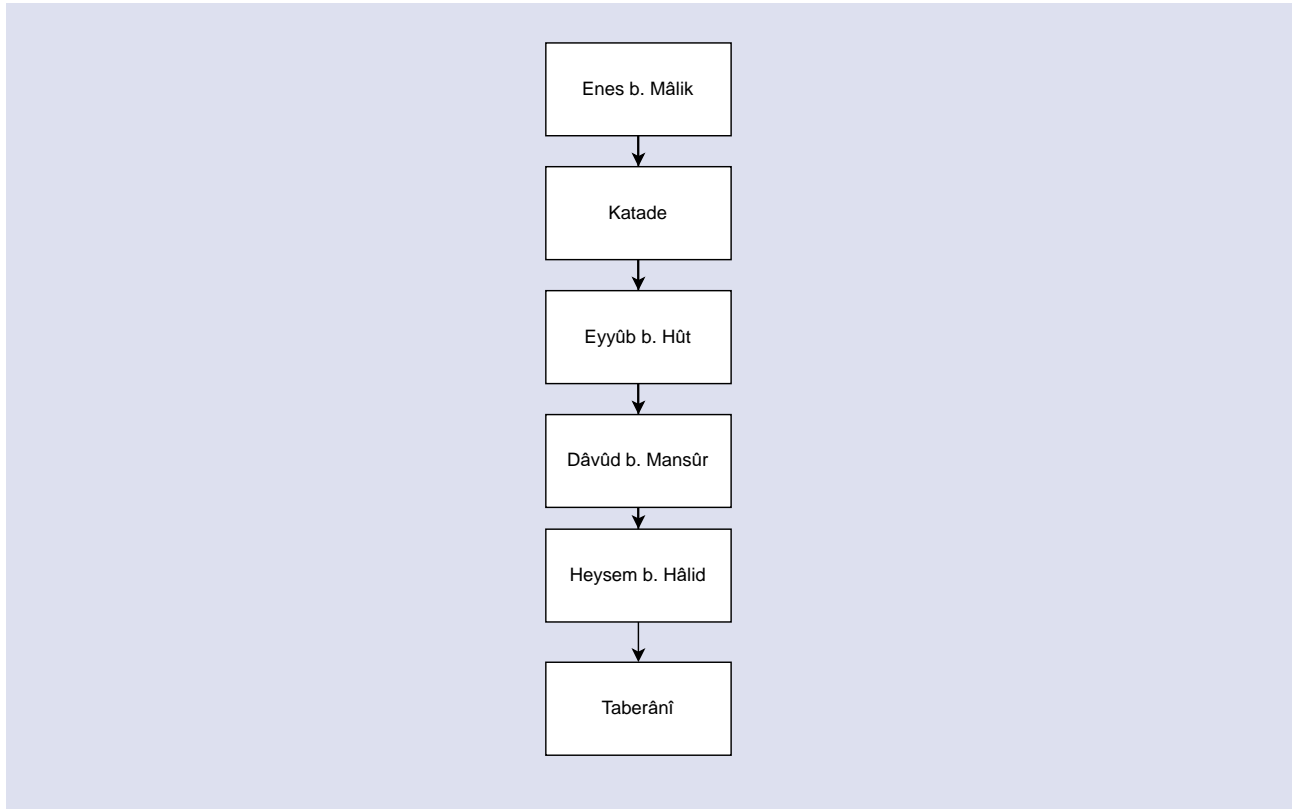
Son olarak; Taberânî'nin senedi Abdullah b. Ömer ⇒ Abdullah b. Dînâr ⇒ Mûsâ b. Ukbe ⇒ Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd ⇒ Abdurrrahman b. Muğîre ⇒ İbrahim b. Münzir ⇒ Mes'ade b. Sa'd şeklindedir.⁴³

İbn Ebû Âsım ve Taberânî tarafından nakledilen rivayet, râvi araştırmalarında diğer senedle karşılaştırıldığında daha güvenilir görünmektedir. Zira Bezzâr'ın rivayetinde yer alan Abdullah b. Şebîb'in hadisleri inkâr edilmesi gereken "şiddetli zayıf" bir râvi olduğu bilinmektedir.⁴⁴ Dolayısıyla Abdullah b. Ömer'e izafe edilen rivayetler arasında zaafı şiddetli râvilerin naklettiği haberler yer alsa da güvenilir senedlerin şahitliğiyle hadis, hasen seviyesine yükselmektedir.

1.1.5 Enes b. Mâlik Rivayeti

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Enes b. Mâlik rivayeti temel hadis kaynakları arasında sadece Taberânî'de geçmektedir.

Hadisin rivayet isnadı şu şekildedir:

⁴¹ İbn Ebû Âsım, *ez-Zuhd*, 69.

⁴² Bezzâr, *el-Baḥru 'z-Zeḥḥâr*, 1/23.

⁴³ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 9/65.

⁴⁴ İbn 'Adiy, *el-Kâmil fî Du'afâ'i'r-Ricâl*, 5/430; Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muḥammed b. Aḥmed b. 'Osmân ez-Zehebî, *Divânu'd-Du'afâ'* ve *'l-Metrûkîn ve Ḥalkun mine'l-Mechûlîn ve Şikâatun fihim Lîn*, thk. Ḥammâd b. Muḥammed el-Enşârî (Mekke: y.y., 1387/1967), 218.

Taberânî ilgili rivayeti Enes b. Mâlik ⇒ Katade ⇒ Eyyûb b. Hût ⇒ Dâvûd b. Mansûr ⇒ Heysem b. Hâlid tarikiyle nakletmektedir.⁴⁵ Senedde yer alan Eyyûb b. Hût'un metrûk olduğu ifade edilmektedir.⁴⁶ Dolayısıyla hadis, bu haliyle zayıftır.

Özetle; ilgili rivayetin mevzu, şiddetli zayıf, hasen ve sahih olmak üzere pek çok tariki vardır. Biz, araştırmamızda sahabe râvilerine göre bir tasnif yapmaya çalıştık. Ancak hadisin her bir senediyle ilgili hükümler ayrı ayrı ele alınmalıdır. Söz konusu haberin sahih senedleri olduğunu göz önünde tutarak haberin sened bakımından “sahih” olduğunu ifade edebiliriz.

1.2 Hadisin Metin Yönünden Analizi

Araştırmamızın bu aşamasında zikri geçen rivayetin muhaddisler tarafından nasıl anlaşıldığına dikkat çekeceğiz. “Geleneksel Yorumlar” olarak kabul edilen bu görüşlerden isabetli bulduğumuz ya da bulmadığımız yorumları tahlil ve tenkit edeceğiz. Akabinde Kur'an ve hadis metinlerinin metaforik anlatılar içerip içermediğini tetkik edip, sözü edilen haberi metaforik bir anlamı muhtevi kabul ederek yeni bir yorum denemesinde bulunacağız.

1.2.1 Geleneksel Yorumlar

Tasnif dönemi eserlerindeki bâb başlıklarının, hadisin metnindeki odak noktasını yansıttığı düşünüldüğünde, bahsi geçen rivayetin “zühd” başlığı altında ele alındığı dikkate değerdir. Bu durum, musanniflerin söz konusu rivayeti dünya işlerine karşı ilgisiz davranmak, ona rağbet etmemek ve onu göz ardı etmek gerektiği şeklinde anlama eğiliminde olduklarını gösterebilir.⁴⁷ Erken dönem hadis kaynakları arasında yer alan Abdullah b. Mübârek'in zühd ve ahlâk konularına dair haberleri bir araya getirdiği *Kitâbü'z-Zühd ve'r-rekâ'ik* isimli müstakil eserinde söz konusu habere yer vermesi de bu düşüncüyü perçinlemektedir.⁴⁸

Hadis, genel itibarıyla müminin dünyayla olan bağıını ortadan kaldırması bağlamında izah edilmiştir.⁴⁹ Nitekim Hz. Peygamber'in tokluğu zemmeden pek çok rivayetiyle birlikte değerlendirilmesinin sebebi de budur.⁵⁰ Mezkûr rivayetin odak noktasına dünyaya meyletmemek gerektiği düşüncesini koyan âlimler, dünya hayatının bir oyun, eğlence, gösteriş, övünme, mal ve evlat hususunda bir çokluk yarışına girmekten ibaret olduğuna işaret eden âyetlere de dikkat çekmişlerdir.⁵¹

Müminlerin dünyadaki endişeleri, hastalıkları ve sıkıntılarının bir imtihan süreci olduğuna dikkat çeken hadis şârihleri, musibetlere menfi bakış açısı sergilememek gerektiği üzerinde durmuşlardır. Buna karşın diğer bir grup İslâm âlimleri müminlerin en büyük endişesinin son nefeslerini nasıl verecekleri ve yaptıkları amellerin nasıl karşılık bulacağı olması gerektiğini ifade ederek bundan daha şiddetli bir musibet olmadığına ve sair endişelerin temelsiz olduğuna atıfta

⁴⁵ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, 9/150.

⁴⁶ Cüzcânî, *Âhvâlu'r-Ricâl*, 163; Ebû 'Abdurrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Ĥorâsânî en-Nesâ'î, *ed-Du'afâ' ve'l-Metrûkûn*, thk. Maḥmûd İbrahim Zâyed (Halep: y.y., 1396/1976), 15; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerḥ ve't-ta'dil*, 2/246; Ebû Hâtim Muḥammed b. Hibbân el-Bustî İbn Hibbân, *el-Mecrûhîn mine'l-Muḥaddisîn*, thk. Ḥamdî 'Abdulmecîd (Riyad: Dâru's-Semî'î, 1420/2000), 1/182.

⁴⁷ Müslim, “Zühd”, 1; Tirmizî, “Zühd”, 16.

⁴⁸ İbnu'l-Mubârek, *ez-Zuhd ve'r-Rekâ'ik l'ibni'l-Mubârek ve'z-Zuhd li Nu'aym b. Hammâd*, 40, 211.

⁴⁹ Ebû'l-Ḥasen Nürüddîn 'Alî b. Sultân Muḥammed 'Alî el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Şerḥu Mişkâti'l-Meşâbih* (Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1422/2002), 4/1709, 8/3161.

⁵⁰ Ebû İbrahim Muḥammed b. İsmail el-Kahlânî eş-Şan'ânî, *Subulu's-Selâm* (b.y.: y.y., 1419/1998-1420/2000), 2/652.

⁵¹ *Kur'an-ı Kerim ve Yüce Meâlî*, çev. Hamdi Yazır Elmalılı (İstanbul: Merve Yayınları, ts.), el-Hadîd 57/20.

bulunmuşlardır. Aksi takdirde mümin, dünyada bu korkulardan emin olup anlık zevklerini mağrur bir şekilde yaşayan kâfirlerle benzer hale gelecektir.⁵² İslâm âlimleri, “Dünyanın Allah katında bir sivrisinek kanadı kadar değeri olsaydı, ondan kâfire bir yudum su dahi içirmezdi”⁵³ rivayetinden de istidlal ederek kâfirlerin dünyada elde ettiği menfaatlara müminlerin özenmemesi gerektiğine dikkat çekmişler ve Allah’ın kâfirlere sunduğu ikramın “dünyanın değersiz ve geçici olmasıyla” ilişkili olduğunu söylemişlerdir.⁵⁴ Dolayısıyla müminin kaderine razı olması ve dünyadaki musibetlere sabretmesi gerektiği düşüncesi öne çıkmıştır.⁵⁵

Sözü edilen haber, refah içinde yaşayan müminler ile maddi zorluklarla mücadele eden kâfirlerin durumunu da tartışmaya açmaktadır. Nitekim bu rivayet, zindan benzetmesiyle müminin dünya hayatının sefaletle dolu olduğunu, kâfirin ise görkemli bir cennet hayatı yaşadığını ifade etmektedir. Ancak bu durum realiteyle uyuşmamaktadır. İslâm geleneği içerisinde, bu konuya dair ilgi çekici bir anekdot yer almaktadır. Bu menkıbeye göre, İbn Hacer (ö. 852/1449), yoksulluk içerisinde yaşayan bir Yahudi ile karşılaşmış ve Yahudi, “Peygamberinizin ifadesine göre dünya müminin zindanıdır; ancak sen konforlu bir yaşam sürerken ben sefalet içerisindeyim” şeklinde tepkisini dile getirmiştir. İbn Hacer, bu itiraza karşı “Müminin dünyadaki nimetleri, cennetle mukayese edildiğinde zindan hayatına benzer niteliktedir. Senin sefalet içindeki yaşamın da cehennemdeki azaba göre cennet gibidir” şeklinde karşılık vermiştir. İbn Hacer’in bu cevabı karşısında Yahudi’nin Müslüman olduğu aktarılmaktadır.⁵⁶

Bahsi geçen olayın tarihsel gerçekliğini incelemeyeceğiz. Ancak söz konusu yorum, zindan ve cennet kavramlarının sadece dünya hayatında yüzeydeki görüntüyle sınırlı olmadığını vurgulayan bir perspektifi yansıtması bakımından dikkat çekicidir. Zira ilim geleneğimizde müminin dünyada eziyet ve sıkıntılara katlanmasının tabii bir durum olduğu ve bu sıkıntılara sabrederek büyük bir ecir elde ettiğine yönelik yorumlar ağır basmaktadır. Ayrıca, musibetlerin olumsuz bir bakış açısıyla ele alınmaması gerektiği ve dünya nimetlerinden uzak durmanın bir kurtuluş yolunu temsil ettiği de belirtilmektedir. Ancak İbn Hacer’e izafe edilen açıklamanın dünya-ahiret dengesini gün yüzüne çıkarması bakımından diğerlerinden ayrı bir yerde tutulması gerektiği aşıkardır.

Esasında hadis şârihleri rivayeti dünya ve ahiret dengesi bağlamında da ele almışlardır. Müminin cennette belirli bir süre kalacağını, ebedi nimetlere ancak orada ulaşabileceğini ve aynı şekilde zindandaki kişilerin dünyanın zevklerinden mahrum olduğu gibi müminin de dünyanın şehvet ve arzularının cezb ediciliğine karşı direndiğini belirten yorumlar bunlardandır. Bu yorumu

⁵² Ebû Muhammed Huseyn b. ‘Abdullâh et-‘Tîbî, *Şerhu ‘t-‘Tîbî ‘alâ Mişkâti ‘l-Meşâbih*, thk. ‘Abdulhamîd Hindâvî (b.y.: y.y., 1417/1997), 4/1343.

⁵³ İbn Ebû Şeybe, *el-Musannef*, 19/198, 258, 476; 21/222; Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî el-Buhârî, *el-Câmi ‘u’s-şâhîhu ‘l-müsned min hadîsi Resûlillâh şallallahü ‘aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih* (İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992), “Tefsîr” 219; İbn Mâce, “Zühd” 3; Tirmizî, “Zühd” 13.

⁵⁴ ‘Ali el-Kârî, *Mirkâtu ‘l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti ‘l-Meşâbih*, 5/1733.

⁵⁵ ‘Ali el-Kârî, *Mirkâtu ‘l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti ‘l-Meşâbih*, 3/1143; Muhammed Abdurrahman bin Abdurrahim el-Mübârekfûrî, *Tuhfetü ‘l-Ahvezi bi Şerhi Camii ‘t-Tirmizî* (Beyrut: Dâru Kütübî ‘İlmiyye, 2010), 6/304.

⁵⁶ el-Huseyn b. Maḥmûd b. el-Hasen Muzhiruddîn ez-Zeydânî el-Kûfî ed-Ḍarîr eş-Şîrâzî el-Ḥâlefi Muzhiruddîn ez-Zeydânî, *el-Mefâtiḥ fî Şerhi ‘l-Meşâbih*, thk. Nureddîn Ṭâlib (b.y.: y.y., 1433/2012), 5/274; Tîbî, *Şerhu ‘t-‘Tîbî ‘alâ Mişkâti ‘l-Meşâbih*, 10/3272; Ayrıca bkz. Ebü’l-‘Abbâs Şihâbüddîn Aḥmed b. Muhammed b. Muhammed İbn Hacer el-Heytemî, *el-Fethu ‘l-Mubîn bi Şerhi ‘l-Erba ‘în* (b.y.: y.y., 1428/2008), 504; Zeynuddîn Muhammed ‘Abdirraûf b. Tâcu’l-‘Ârifin el-Haddâdî el-Munâvî, *et-Teysîr bi Şerhi ‘l-Câmi ‘i’s-Şâgîr* (Riyad: Mektebetü’l-İmâm eş-Şâfi ‘î, 1408/1988), 2/13; Ebü’l-Fazl Celâlüddîn ‘Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Ḥudayrî es-Süyûfî, *Hâşiyetu ‘s-Sindî ‘alâ Suneni ‘n-Nesâ ‘î* (b.y.: Mektebu’l-Maṭbû ‘âti ‘l-İslâmiyye, 1406/1986), 2/527.

benimseyenler, kâfirin dünyada bazı sıkıntılar yaşamasına rağmen elindeki geçici nimetlere sadece dünyada sahip olduğunu vurgulamışlardır.⁵⁷ Örneğin İmâm Nevevî (ö. 676/1277) bu bakış açısını sergiledikten sonra Hz. Peygamber'in hayatı boyunca başına gelen musibetlerden söz ederek müminin ancak ahiret hayatında teskin olacağını vurgulamıştır.⁵⁸

Hız. Peygamber'in dünyanın mümin için zindan olduğuna dair ifadesi, dünyevî arzuların esaretten ibaret olduğuna ve meşakkatli ibadetlerle mükellef olmanın zorluğuna işaret eden yorumları da peşinden getirmiştir. Bu yorumlarda İslâm'ın yasakladığı şeylerden nefsini alıkoyan mümin, imanı tarafından hapse atılmış bir kişiye benzetilmiştir. Nitekim zindan esaretinden kurtularak evine dönen kişinin huzur ve refaha kavuşması gibi, mümin de ahiret hayatına ulaştığında dünyada kaçındığı fiillerin kendisine serbest olmasıyla aynı mutluluğa erişecektir.⁵⁹

İlim geleneğimizde söz konusu rivayete dair enfüsî yorumlar da yapılmıştır. Nitekim Sühreverdî (ö. 632/1234): "Hapishane ve hapisten çıkma, müminin kalbinin zamanın akışına ve saatlere bağlı olarak peş peşe deneyimlediği süreçlerdir. Nefis, niteliklerini açığa çıkardıkça zaman kalbin üzerinde daha karanlık bir etki yaratır, bu da kalbin daralmasına ve sıkışmasına neden olur. Hapishane daralmadır ve kurtuluşun engelidir. Kalp, dünya arzularının olumsuz etkilerinden uzaklaşarak, dünya tutkularının zincirlerinden kurtulup, geleceğe özlem duyarak dünya saltanatından uzaklaşmayı ve ebedi güzelliklere tanıklık etmeyi arzuladığında, şeytan bu kişiyi yakalamaya çalışır. Böylelikle nefsin ipini kişiye sarkıtır ve kişinin huzurunu bozar, onun sevilmesini engeller ki bu, en büyük ve en dar hapishanelerdendir."⁶⁰

Sonuç olarak; söz konusu rivayet dünya arzularının çekiciliğine, meşakkatli ibadetlerle mükellef olmanın zorluğuna, dünya hayatındaki musibetlerin bir imtihan süreci olduğuna ve kişinin kaderine rıza göstererek bu musibetlere sabretmesi gerektiğine yönelik muhtelif yorumlara konu olmuştur. Bu yorumlar, müminin dünyaya itibar etmemesiyle ilişkilendirilmiştir. Kanaatimizce ilgili rivayet bunun bir sonucu olarak temel hadis kaynaklarında "zühd" başlığının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir.

1.2.2 Metaforik Anlatı ve Bir Yorum Denemesi

Metafor, retorik sanatların önemli bir unsuru olup, benzetme edatlarını kullanmadan farklı konular arasında anlam bağlantısı kurma sanatıdır. İstiare, teşbih, alegori ve kinaye gibi türlerle benzerlikler taşıya da anlatılan konudan ziyade anlatım tarzını vurgulayarak sözleri güçlendirmesiyle diğerlerinden ayrılmaktadır.⁶¹ Metaforlar düşünce dünyasına derinlik katmakla kalmaz, aynı zamanda karmaşık veya soyut kavramların daha anlaşılır ifade edilmesine imkân tanır. Dilin gücünü ortaya çıkarırken, yaratıcı düşünce ve duygusal bağlantılar kurma becerisini pekiştirerek anlatının içerdiği mesajın vurgusunu artırır ve muhatapta daha derin etki bırakmayı sağlar.

⁵⁷ Ebû'l-Faḍl 'İyâd b. Mûsâ el-Yaḥşubî el-Kâḍî 'İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idî'l-Muslim*, thk. Yahyâ İsmâ'îl (b.y.: y.y., 1419/1998), 8/511; Muḥammed b. 'İzzuddîn 'Abdullatîf b. 'Abdul'azîz b. Eminuddîn b. Firiştâ er-Rûmî el-Kirmânî el-Ḥanefî İbnu'l-Melek, *Şerḥu Meşâbihî's-Sunne*, thk. Nureddîn Ṭâlib vd. (b.y.: y.y., 1433/2012), 5/383; 'Ali el-Kârî, *Mirkâtu'l-Mefâtiḥ Şerḥu Mişkâti'l-Meşâbih*, 8/3226; Munâvî, *et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr*, 2/13; Zeynuddîn Muḥammed 'Abdirraûf b. Tâcu'l-Ârifin el-Ḥaddâdî el-Munâvî, *Feyḍu'l-Kâdir fi Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr* (Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1356/1937), 3/546.

⁵⁸ Ebû Zekeriyâ Muḥyiddîn Yahyâ b. Şeref en-Nevevî, *Şerḥu'n-Nevevî 'alâ Muslim* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-'Arabî, 1392/1972), 15/162.

⁵⁹ Ebû'l-Muzaffer Yahyâ b. Hubeyre b. Muḥammed b. Hubeyre eş-Şeybânî İbn Hubeyre, *el-İfşâḥ 'an Me'âni's-Şihâḥ*, thk. Fu'âd 'Abdulmun'im Aḥmed (b.y.: y.y., 1417), 8/180; Nevevî, *Şerḥu'n-Nevevî 'alâ Muslim*, 18/93; Ebû İbrâhîm Muḥammed b. İsmail el-Kahlânî eş-Şan'ânî, *et-Tahrîr li İdâhi Me'âni't-Teysîr*, thk. Muḥammed Şubḥî b. Ḥasen Ḥallâk Ebu Muş'ab (Riyad: y.y., 1433/2012), 4/412, 413; Kâḍî 'İyâd, *İkmâlu'l-Mu'lim bi Fevâ'idî'l-Muslim*, 10/574.

⁶⁰ Munâvî, *Feyḍu'l-Kâdir fi Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr*, 3/546.

⁶¹ Bedia Akarsu, *Felsefe Terimleri Sözlüğü* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975), 160.

Kur'an'da metaforlar hem müspet hem de menfi şekilde yer almaktadır. İlahi kitabımızda, kevnî âyetlere vurgu yapmak suretiyle evrenin var oluşuna ve içeriğine dair kozmolojik anlatılarda metafora sıkça yer verilmektedir. Özellikle gökyüzü ve içinde barındırdıkları hususunda metaforik anlatılar pek çok defa karşımıza çıkmaktadır. Bunun yanında sarp yokuş,⁶² iki yol (soldakiler-sağdakiler),⁶³ su ve köpük,⁶⁴ sağır,⁶⁵ dilsiz,⁶⁶ toprak,⁶⁷ taş,⁶⁸ aydınlık ve karanlık⁶⁹ gibi hem yüceltme hem de alçaltma işlevi gören metaforlara yer verilmektedir. Söz konusu âyetlerde işaret edilen nesne ve durumlar anlatımı zenginleştirmek için daha kuşatıcı ve kapsayıcı bir yorum biçiminin gelişmesini ve Kur'an'daki mesajın genişlemesini sağlamaktadır.⁷⁰

Hadislerde de metaforların olumlu ve olumsuz anlamlarda kullanıldığı görülmektedir. Resûl-i Ekrem'in üslubunda pek çok benzetmenin yer aldığı muhakkaktır. Bunların çoğunlukla muhatabın anlatılanı doğru bir şekilde anlaması için ifade edildiği söylenebilir. Hadislerde bina,⁷¹ ok⁷², gölge⁷³, bayrak⁷⁴ ve kapı⁷⁵ gibi çeşitli nesnelere yola çıkarak yapılan anlatılar sözü edilen metaforik anlamları içermektedir.⁷⁶ Bazen doğrudan, bazen de anekdotlar veya kıssa anlatılarında dolaylı bir biçimde kullanıldığı görülmektedir. Özellikle fiten edebiyatıyla ilişkili ve gelecekte gerçekleşmesi beklenen sosyal kargaşa, toplumsal çözülme, silahlı mücadele ve ölümle sonuçlanan olaylar hakkındaki ifadeler de metaforik anlatı çeşitlerinden kabul edilebilir.⁷⁷ Dolayısıyla hadislerde metaforik anlatının varlığı yadsınamaz bir gerçektir. Araştırmamızın esasını oluşturan bu bölümde, "Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir" hadisinde yer alan "zindan" ifadesi metaforik bir anlatı türü kabul edilerek yeni bir yorum denemesi yapılacaktır.

Geleneksel yorumlarda "Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir" rivayetinin daha çok dünyanın cezbedici arzularıyla, meşakkatli ibadetleri sürdürmenin zorluğuyla, musibetlere takat göstermekle ve bu uğurda kadere razı olmakla ilişkilendirildiğine temas etmiştik. Ancak Resûl-i Ekrem'in kimi rivayetlerde metaforlara yer verdiği bilgisi göz önünde tutulduğunda ve özellikle "zindan" kavramının bir metafor olduğu kabul edildiğinde hadisi yeni bir bakış açısıyla yorumlamak mümkün olabilir.

Zindan; kişinin hareketlerini ve potansiyelini sınırlayan, özgürlükten yoksun bırakan kısıtlanmış bir ortamı temsil etmektedir. Bireylerde farklılık arz etmekle birlikte umutsuzluğu, korkuyu ve çıkış yolu bulamamaktan kaynaklanan çaresizliği simgeler. Zindandaki kişiler susturmak ya da sindirmek için

⁶² el-Beled 90/11.

⁶³ el-Beled 90/10, 12, 18, 19.

⁶⁴ er-Ra'd 13/17.

⁶⁵ el-Bakara 2/171; en-Neml 27/80; el-Hûd 11/24.

⁶⁶ en-Nahl 16/75.

⁶⁷ el-A'râf 7/58.

⁶⁸ el-Bakara 2/74.

⁶⁹ el-Bakara 2/17, 257.

⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bk. Mustafa Kılıçarslan, "Kur'an'ın Anlaşılmasında Metaforların Rolü", *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 213-244; Behlül Tokur, "Kur'an'da Soru Kalıpları ve Metaforlar", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 105-118.

⁷¹ Buhârî, "İman", 2; Müslim, "İman", 19.

⁷² Buhârî, "Menâkıb", 25; Müslim, "Zekat", 142.

⁷³ Buhârî, "Ezan", 36; Müslim, "Zekat", 91.

⁷⁴ Müslim, "Fedâilu's-Sahâbe", 100.

⁷⁵ Müslim, "İman", 231.

⁷⁶ Ayrıntılı bilgi için bk. Mehmet Görmez, *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu* (Ankara: OTTO Yayınları, 2020), 254-258.

⁷⁷ Bk. Kamil Çakır, "Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumların Çöküşü", *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 1-29.

toplumdan uzak bırakılarak cezalandırıldığı için yalnızlık hissini yaşamaya mecbur bırakılır. Bu bakımdan hapisane ile zindanın birbirinden ayrı mekânlar olduğu bilinmektedir. Zindanda fiziksel ve ruhsal açıdan kötü koşullar altında kalan insanın hatalarından ders çıkarması ve olumlu davranışlar sergilemek maksadıyla geleceğe dair müspet yönelimler sergilemesi beklenmektedir. Dolayısıyla zindan, içerisine pek çok anlamı sığdıran bir metafor olarak kullanılabilir. Nitekim Ali Şerîatî (1933-1977), insanın dört zindanı olduğunu belirtmiştir. Bunlar kabaca doğa, tarih, toplum ve insanın kendi zindanıdır. O, insanın ilk üç zindandan tekno-endüstriyel ve tekno-bilimle; kendi zindanından ise din ve ilahi aşkla kurtulabileceğini iddia etmektedir.⁷⁸ Ancak zindandan kurtuluş meselesi, insanın kendi ellerinden çıkan yeniden üretimlerle yeni bir zindana düşmesine sebep olacağı için tenkit edilmektedir.⁷⁹ Buradan anlaşılacağı üzere zindan, modern düşünce eserlerinde bir metafor olarak kullanılmaktadır.

Zindanın metafor olarak kullanılmasına mutasavvıfların öncülük ettiği söylenebilir. Nitekim Eşrefoğlu Rûmî (ö. 874/1469-70 [?]), dünya hayatını zindan metaforuyla açıklamaktadır. O, Hz. Âdem ve Hz. Havva'nın yeme arzularının sonucunda insanın bu zindana düştüğünü ve ademoğlunun aynı arzular sebebiyle bu zindandan kurtulamadığını iddia etmektedir. İnsanın bu zindandan ancak riyazet evinde nefis-i emmareyi hapsedebileceği yeni bir zindan inşa etmekle kurtulabileceğine dikkat çekmektedir. Aksi halde ruh, beden zindanının mahkûmu olacaktır.⁸⁰ Benzer bir tanımlama Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî (ö. 672/1273) tarafından da yapılmaktadır. O, beden ruh için zindan, ölümün ise bu zindandan kurtuluş olduğunu ifade etmiştir.⁸¹

Tasavvufî şiirlerde de zindanın bir metafor olarak kullanıldığı görülmektedir. Âşık Paşa (ö. 733/1332) dünyanın kasvet ve bunaltıcı yanına dikkat çekerek zindan metaforuna yer verenlerdendir.⁸²

Âhiret Firdevs bu külhân durur

Âna baksan bu cihân zindân durur

Her kim ol dirlik süre lâyük ana

Cenneti yurd eyleye Hâlık ana

İbrahim Hakkı Erzurûmî'nin (ö. 1194/1780) *Mârifetnâme* adlı eserinde gönül, Allah'ın muhabbetinin tecelli ettiği yer olarak tavsif edilmiştir. İnsanın onunla meşgul olması gerektiğine ve aksi halde gam zindanından kurtulamayacağına dikkat çekilmiştir.⁸³

Biri zindân-ı gam görmüş, biri hoş gülşene ermiş

Dil âgâh olsa kendinden o gayra hem-dem olmazdı

Tüm bu aktarımlardan hareketle biz, zindan kavramına metaforik bir anlam yükleyerek sünnet ve medeniyet ilişkisini tespit etmek için kullanacağız. Zira modern insanın İslâm medeniyetini yeniden ihya edebilmesi için birkaç asırdan beri içine düştüğü primitif zindandan kurtulmasını engelleyen krizleri bulunmaktadır. Bunlar “ruhsal”, “bireysel”, “düşünce”, “metafizik” ve “toplumsal” krizlerdir. Bu zindanda karanlık, ruhsal krizi; mahkûmun ellerindeki kelepçe, bireysel krizi; ayaklarındaki pranga, düşünce krizini; küçük pencereden içeri yansıyan göz alıcı güneş, metafizik krizi; dışarıyla iletişimi tamamen koparan demir parmaklıklar, toplumsal krizi betimlemektedir.

⁷⁸ Ali Şeriatî, *İnsanın Dört Zindanı* (İşaret Yayınevi, 1997), 63.

⁷⁹ Lütfi Bergen, *İnsanın Beşinci Zindanı* (Ankara: Akçağ Yayınları, 2015), 7, 8.

⁸⁰ Eşrefoğlu Rûmî, *Müzekki'n-nüfûs* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2015), 270-295.

⁸¹ Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî, *Mesnevî*, çev. Şefik Can (İstanbul: Ötügen Yayınevi, 2005), 1/111; 2/302; 3/280.

⁸² Âşık Paşa, *Garîb-nâme* (İstanbul, 2000), 235, (Beyit No: 4528, 4529).

⁸³ İbrahim Hakkı Erzurûmî, *Mârifetnâme* (İstanbul: Âlem, 1984), 124.

Ruhsal Kriz:

Ruhsal kriz, bireyin içinde hissettiği karanlığı ve tutsaklığı ifade etmektedir. Kişinin iç dünyasında yaşadığı çatışma, pişmanlık veya suçluluk duygusu bu krizin esas sebebidir. İnsan; nefis ve şeytan tarafından telkin edilenlerin sonucunda içine düştüğü bu krizden kurtulmak için ancak içsel bir dönüşüm ve arınma sürecine girmelidir. Hatalarına karşı nedamet getirerek daima hayrı ve güzelliği düşünerek çevresine de bunu yayarak ruhsal krizden kurtulabilir. Ruhsal krizden, başka bir deyişle karanlıktan kurtulmanın yolu ancak bu manevi terakki ve aydınlanma süreciyle gerçekleşecektir. Ruhsal krizin ürkütücü karanlığından kurtulan kişi, aydınlanarak bireysel krizle boğuşacaktır.

Bireysel Kriz:

Bireysel kriz, insanın zihinsel ve duygusal refahının bunalımlara maruz kalmasıdır. Modern yaşamın tüm yoğunluğuna rağmen insanlar hız ve haz peşinde koşarak baskı ve belirsizlikle sosyal ilişkilerinden soyutlanıp yalnızlaşarak buhrana düşmektedir. Rekabetçi toplumun dayattığı performans baskısı sonucunda her türlü beklentiyi karşılama ve başarıyı elde etme arzusu ile bireyleri manipüle eden ve çelişkili bilgilere maruz bırakan bilim anlayışı insanların geleceğe dair kaygılanmasına sebep olmaktadır. İnsan, tüm bu sıkışmışlık ve tutsaklık hislerine karşı zincirlerini kırarak ve farkındalık geliştirerek, değerlerini tutkularına yem etmeyerek bu krizden kurtulabilir. Ancak bu krizden kurtulmanın akabinde zihnini bir tül gibi sarmalayan prangalarından, yani düşünce krizinden kurtulması gerekecektir.

Düşünce Krizi:

Düşünce krizi, insanın bilgi ve düşüncelerini sınırlandıran prangalardır. İnsan bu buhrana toplumsal baskı ve normlar sonucunda gelişen dogmatik düşünce kalıplarına saplanarak ön yargılarla ve dar görüşle düşmektedir. Otoriter rejimlerin sansür uygulamaları sonucunda düşünce platformlarını sıkı kontrollere tabi tutması ve buna bağlı olarak farklı ve yeni fikirlere sahip kişilerin ifade özgürlüklerini sınırlandırması bu krizin varlığını sürdürmesinin esas gerekçesidir. Dijital dünyanın algoritmik düzleminin alternatif düşüncelerle karşılaşmayı engellemesi ve veriyi nasıl işleyeceği hususunda herhangi bir birikime sahip olmayan bireyleri salt bilgiyle buluşturması düşünce krizine girmeye sebep olmaktadır. Buradan kurtulmak için eleştirel düşünceyi geliştirmek ve farklı düşüncelere açık, metodoloji ve fikir özgürlüğüne sahip olmak gerekmektedir. Ancak buradan kurtulan insan, sadece düşünsel bilgiler ve zihinsel sınırlamalardan kurtulmanın yeterli olmadığını görerek metafizik krizle karşılaşmaktadır.

Metafizik Kriz:

Metafizik kriz, insanın en büyük düşmanı olan nefsinin arzu ve isteklerine karşı gelememesidir. Zindanın küçük penceresinden içeri yansıyan göz alıcı güneşin ta kendisidir. Varlığı aydınlatıcı ve kimi zaman yakıcıdır. Ancak her şeyden öte hürriyetin, başka bir deyişle cennetin muştusudur. İçeriden dışarı hiçbir şey çıkaramadığını düşünen mahkûm için içeri giren tek şeydir. İnsan Allah'a tam bir bağlılıkla yönelerek dünyevi cazibelerden arınır ve varoluşsal kısıtlamalara sırt dönerek bilgi ve anlam arayışına çıkar. Bu, insanın metafizik krizden kurtulmasının yegâne yöntemidir.

Toplumsal Kriz:

Bireyin toplum tarafından kendisine dayatılan norm ve baskılar altında ezilerek düştüğü krizdir. Küreselleşme ve toplumsal dönüşümlerin etkisiyle karmaşık ve belirsiz bir toplum anlayışı ortaya çıkmıştır. Yaşamın amacı, iyi ve kötünün ayrımı, insanın kainattaki rolü ve yeri gibi temel sorularda bile

ayrışan, ayrışmakla kalmayıp ötekileştiren, düzenli bir şekilde “öteki” ile kavga ederek barbarlıkla suçlayan ve ahlaki normlarını yitiren toplumlar birlikte yaşama kültürünü günden güne kaybetmektedir. Toplumda yaşanan adaletsizlikler, zulümler ve batıl düşüncelerin baskısı altında kalan insan, toplumsal değişimlere katkıda bulunup insan hakları mücadelesi vererek bu krizden kurtulabilir.

Sonuç olarak; tüm bu krizlerle başa çıkan insan, primitif zindandan kurtulmak suretiyle hürriyete kavuşacak ve kendi medeniyetini inşa edebilecektir. Bunlarla başa çıkamadığı takdirde ise büyük bir medeniyet kriziyle karşılaşacaktır. Kanaatimizce Hz. Peygamber’in ifadelerindeki zindan, bir medeniyet sancısıdır. Dünyanın terk edilecek ve terki hüznü gerektirmeyecek bir yer olduğu hakkında bilinç uyarıcı bir etkiye sahiptir. Ölümle her şeyini kaybedeceğine düşünenler için her sürecin başlangıca yaklaşan bir son olduğuna vurgu yapan evrensel bir manifestodur. Haksızlık ve sefaletin kaynağı olan tek dünyacı anlayışa karşı şiddetli bir telindir.⁸⁴ Bunun yanında ahiret yurdunun dünyadan hayırlı olmasının, dünyanın hayırsız bir yer olduğu anlamına gelmediğini bildiren, çile övgüsü yapmayarak mahrumiyetlerin dahi nimet olduğunun idrak edilmesi gerektiğini ileri süren toplumsal bir bildiridir. Bu manifesto, telin ve bildirinin gayelerinden biri de modern insanın medeniyet sancısını dindirmektir.

Sonuç

“Dünya müminin zindanı, kâfirin cennetidir” rivayeti muhtelif metinlerle altı farklı sahabî tarafından nakledilmektedir. İlgili rivayetin mevzu, şiddetli zayıf, hasen ve sahih olmak üzere pek çok tariki olduğu tespit edilmiştir. Hadis şârihleri ilgili rivayete dair dünya arzularının çekiciliğine, meşakkatli ibadetlerle mükellef olmanın zorluğuna, dünya hayatındaki musibetlerin bir imtihan süreci olduğuna ve kişinin kaderine rıza göstererek bu musibetlere sabretmesi gerektiğine yönelik çeşitli yorumlar yapmışlardır. Kahir ekseriyetle müminin dünyaya itibar etmemesiyle ilişkilendirilen bu yorumların isabetli olmadığını iddia etmek mümkün değildir. Bununla beraber bu sözün, acıya ve ıstıraba övgüde bulunmak maksadıyla ileri sürülmediğini ifade etmek gerekir. Aksine dirayetli ve kişilikli bireylerin dünya sıkıntıları karşısında nasıl bir duruş sergilemeleri gerektiğine dair önemli tavsiyeler içermektedir. Bu bağlamda tetkik edildiğinde rivayetin tarihi gerçeklere uygun bir perspektifi de yansıttığı rahatlıkla söylenebilir.

Tüm bunların yanı sıra, Kur’an ve hadislerde metaforik anlatının bulunduğu gerçeğini göz önünde bulundurarak bahsi geçen haberin medeniyet ve sünnet bağlamında metaforik bir anlatı olarak kabul edilmesi mümkündür. Kanaatimize göre, modern insanın İslâm medeniyetini yeniden canlandırabilmesini engelleyen bir dizi kriz vardır. Bunlar ruhsal, bireysel, düşünsel, metafizik ve toplumsal krizlerdir. İnsan, ruhsal krizi manevi ilerleme ve aydınlanmayla; bireysel krizi değerleri arzulara bırakmamakla; düşünsel krizi farklı düşüncelere açık bir şekilde eleştirel düşünceyi geliştirmekle; metafizik krizi dünyevi cazibelerden arınarak varoluşsal kısıtlamalara sırt çevirip bilgi ve anlam arayışına yönelmekle; toplumsal krizi toplumdaki değişimlere katkıda bulunarak insan hakları mücadelesi vermekle alt edebilir. Bu sayede insan, çökmüş ve çürümüş medeniyetlerin haksızlık ve sefaletin kaynağı haline getirdiği tek dünya görüşünü reddederek, nimetlere ve mahrumiyetlere karşı gereğinden fazla ya da az değer atfetmeme ilkesini benimseyerek zindandan kurtulacaktır. İnsan, bu krizlerle başa çıkıp zindandan kurtularak özgürlüğe kavuşacak ve kendi medeniyetini kurabilecektir.

⁸⁴ İsmet Özel, *Kırk Hadis* (İstanbul: Şûle Yayınları, 2006), 22-26.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû ‘Abdullâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî. *Müsnedü’l-İmâm Ahmed b. Hanbel*. thk. Şu‘ayb el-‘Arna‘ût vd. 50 Cilt. Beyrut: Mu‘essesetu’r-Risâle, 1421/2001.
- Akarsu, Bedia. *Felsefe Terimleri Sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1975.
- Bergen, Lütfi. *İnsanın Beşinci Zindanı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1. Basım, 2015.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. ‘Amr el-‘İtkî. *el-Baḥru’z-Zehḥâr*. thk. Maḥfûzurrahmân Zeynullâh vd. 18 Cilt. Medine: Mektebetu’l-‘Ulûm ve’l-Ḥikem, 1988/2009.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu‘fî. *el-Câmi‘u’s-Şaḥîḥu’l-müsned min ḥadîsi Resûlillâh şallallahü ‘aleyhi ve sellem ve sünenihî ve eyyâmih*. 8 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Celâleddîn-i Rûmî, Mevlânâ. *Mesnevî*. çev. Şefik Can. 6 Cilt. İstanbul: Ötüken Yayınevi, 2005.
- Cûzcânî, Ebû İshâk İbrâhîm b. Ya‘kûb b. İshâk es-Sa‘dî. *‘Âḥvâlu’r-Ricâl*. thk. ‘Abdul‘alîm ‘Abdul‘azîm el-Bestevî. Faysalabad: Ḥadîs Akâdemî, ts.
- Çakın, Kamil. “Fiten Rivayetleri Bağlamında Toplumların Çöküşü”. *Kafkas Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 5/10 (2018), 1-29.
- Ebû Dâvûd, Suleymân b. el-Eş‘aş es-Sicistânî. *ez-Zuhd*. thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Ebû Bilâl Ganîm. Hilvan: y.y., 1414/1993.
- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetü’l-Evliyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru Kütübî ‘İlmiyye, 1. Basım, 1988.
- Ebû Nuaym el-İsfahânî, Ebû Nu‘aym Ahmed b. ‘Abdillâh b. İshâk el-İsfahânî. *Hilyetu’l-Evliyâ’ ve Ṭabakâtu’l-Aşfiyâ’*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kitâbî’l-‘Arabî; Dâru’l-Fikr li’t-Ṭabâ‘ati ve’n-Neşri; Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1394/1974.
- Ebû Ya‘lâ, Ebû Ya‘lâ Ahmed b. ‘Alî el-Mevşilî. *Musnedu Ebî Ya‘lâ*. thk. Ḥuseyn Selîm Esed. 13 Cilt. Dımaşk: y.y., 1404/1984.
- Ebû ‘Avâne, Ebû ‘Avâne Ya‘kûb b. İshâk en-Nîsâbûrî. *el-Musnedu’s-Şaḥîḥu’l-Muḥarrec ‘alâ Şaḥîhi Muslim*. thk. Heyet. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1435/2014.
- Görmez, Mehmet. *Sünnet ve Hadisi Anlama Kılavuzu*. Ankara: OTTO Yayınları, 1. Basım, 2020.
- Hâkim en-Nîsâbûrî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed. *el-Müstedrek ‘ale’s-Şaḥîḥayn*. Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.
- Hakkı Erzurûmî, İbrahim. *Mârifetnâme*. İstanbul: Âlem, 1984.
- İbn Ebî ‘Âşım, Ebû Bekr b. Ebî ‘Âşım Ahmed b. ‘Amr eş-Şeybânî. *ez-Zuhd*. thk. ‘Abdulâlî ‘Abdul-Ḥamîd Ḥâmid. Kahire: y.y., 1408.
- İbn Ebû Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî. *el-Cerḥ ve’t-ta’dîl*. 9 Cilt. Beyrut, 1952.
- İbn Ebû Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed. *el-Muşanneffî’l-eḥâdîs ve’l-âşâr*. thk. Kemâl Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetü’r-Rüşd, ts.
- İbn Ebü’l-Dünyâ, Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Ubeyd el-Ḳureşî el-Bağdâdî. *el-Cû‘*. thk. Muhammed Ḥayr Ramaḍân Yûsuf. Beyrut: y.y., 1417/1997.
- İbn Ebü’l-Dünyâ, Ebû Bekr ‘Abdullâh b. Muhammed b. ‘Ubeyd el-Ḳureşî el-Bağdâdî. *ez-Zuhd*. Dımaşk: Dâru İbn Keşîr, 1420/1999.
- İbn Hacer el-Heytemî, Ebü’l-‘Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Muhammed. *el-Fethu’l-Mubîn bi Şerḥi’l-Erba‘în*. b.y.: y.y., 1428/2008.
- İbn Hacer el-‘Asḳalânî, Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Asḳalânî. *el-İşâbe fî Temyîzi’s-Şahâbe*. thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd, ‘Alî Muhammed Mu‘avvaḍ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru’l-Kutubi’l-‘İlmiyye, 1415/1994.

- İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî. *el-Metâlibu'l-‘Âliyye bi Zevâ'idî'l-Mesânidi's-Şemâniyye*. 19 Cilt. Suudi Arabistan: Dâru'l-‘Âşime, 1419/1998.
- İbn Hacer el-‘Askalânî, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. ‘Alî b. Muhammed el-‘Askalânî. *Takrîbu't-Tehzîb*. thk. Muhammed ‘Avvâme. Suriye: y.y., 1406/1986.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed. *el-Müsnedü's-Sahîh ‘ale't-Tekâsîm ve'l-Envâ*. nşr. Şu‘ayb el-Arnâvût. thk. Mehmet Ali Sönmez - Halis Aydemir. 8 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 2012.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *el-Mecrûhîn mine'l-Muhaddisîn*. thk. Hamdî ‘Abdulmecîd. 2 Cilt. Riyad: Dâru's-Şemî‘î, 1420/2000.
- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Hibbân el-Bustî. *es-Şikât*. 9 Cilt. Hindistan: Dâiratü'l-Me‘ârifî'l-‘Osmâniyye, 1393/1973.
- İbn Hubeyre, Ebû'l-Muzaffer Yahyâ b. Hubeyre b. Muhammed b. Hubeyre eş-Şeybânî. *el-İfşâh ‘an Me‘ânî's-Şihâh*. thk. Fu‘âd ‘Abdulmun‘im Ahmed. 8 Cilt. b.y.: y.y., 1417.
- İbn Mâce, Ebû ‘Abdullâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvînî. *Sunenu İbn Mâce*. thk. Şu‘ayb el-‘Arna‘ût. 5 Cilt. b.y.: Dâru'r-Risâleti'l-‘Âlemiyye, 1430.
- İbn ‘Adiy, Ebû Ahmed ‘Abdullâh b. ‘Adiy el-Curcânî. *el-Kâmil fi Du‘afâ'i'r-Ricâl*. thk. ‘Âdil Ahmed ‘Abdulmevcûd, ‘Alî Muhammed Mu‘avviq. 9 Cilt. Beyrut: el-Kutubu'l-‘İlmiyye, 1418/1997.
- İbnu'l-Melek, Muhammed b. ‘İzzuddîn ‘Abdulla‘îf b. ‘Abdul‘azîz b. Emînuddîn b. Firiştâ er-Rûmî el-Kirmânî el-Hanefî. *Şerhu Meşâbihî's-Sunne*. thk. Nureddîn Tâlib vd. 6 Cilt. b.y.: y.y., 1433/2012.
- İbnu'l-Mubârek, Ebû ‘Abdurrahmân ‘Abdullâh b. Mubârek b. Vâdi‘ et-Turkî. *ez-Zuhd ve'r-Rekâ'ik l'ibni'l-Mubârek ve'z-Zuhd li Nu‘aym b. Hammâd*. thk. Habîburrahmân el-‘Azamî. Beyrut: y.y., ts.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn ‘Abdurrahmân b. ‘Alî b. Muhammed el-Bağdâdî. *ed-Du‘afâ' ve'l-Metrûkûn*. thk. ‘Abdullâh el-Kâdî. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-‘İlmiyye, 1406/1985.
- Kâdî ‘İyâd, Ebü'l-Fa‘l ‘İyâd b. Mûsâ el-Yahşubî. *İkmâlu'l-Mu‘lim bi Fevâ'idî'l-Muslim*. thk. Yahyâ İsmâ‘îl. 8 Cilt. b.y.: y.y., 1419/1998.
- Karacabey, Salih. “Hadiste İhtisar ve Muhtasar Rivâyetten Kaynaklanan Problemler”. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 11/1 (2002), 53-70.
- Kılıçarslan, Mustafa. “Kur’an’ın Anlaşılmasında Metaforların Rolü”. *Pamukkale Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 8/1 (2021), 213-244. <https://doi.org/10.17859/pauifd.908677>
- Kudâî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Selâme b. Ca‘fer. *Müsnedü's-şihâb*. thk. Hamdi Abdülmeccid es-Silefî. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 1. Basım, 1985.
- Munâvî, Zeynuddîn Muhammed ‘Abdirraûf b. Tâcu'l-‘Ârifîn el-Haddâdî. *et-Teysîr bi Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr*. 2 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-İmâm eş-Şâfi‘î, 1408/1988.
- Munâvî, Zeynuddîn Muhammed ‘Abdirraûf b. Tâcu'l-‘Ârifîn el-Haddâdî. *Feydu'l-Kadîr fi Şerhi'l-Câmi'i's-Şağîr*. 6 Cilt. Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetu'l-Kubrâ, 1356/1937.
- Muzhiruddîn ez-Zeydânî, el-Huseyn b. Ma‘mûd b. el-Hasen Muzhiruddîn ez-Zeydânî el-Kûfî ed-Darîr eş-Şîrâzî el-Hâlefî. *el-Mefâtîh fi Şerhi'l-Meşâbih*. thk. Nureddîn Tâlib. 6 Cilt. b.y.: y.y., 1433/2012.
- Mübârekfûrî, Muhammed Abdurrahman bin Abdurrahim. *Tuhfetü'l Ahvezi bi Şerhi Camii't-Tirmizî*. Beyrut: Dâru Kütübi 'İlmiyye, 2010.
- Müslim, Ebü'l-Huseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî. *el-Câmi'u's-Sahîh*. thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî. 3 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1992.
- Nesâî, Ebû ‘Abdurrahmân Ahmed b. Şu‘ayb el-Horâsânî. *ed-Du‘afâ' ve'l-Metrûkûn*. thk. Ma‘mûd İbrahim Zâyed. Halep: y.y., 1396/1976.
- Nevevî, Ebû Zekeriyâ Muhyiddîn Yahyâ b. Şeref. *Şerhu'n-Nevevî ‘alâ Muslim*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-‘Arabî, 1392/1972.
- Özel, İsmet. *Kırk Hadis*. İstanbul: Şûle Yayınları, 2. Basım, 2006.

- Paşa, Âşık. *Garîb-nâme*. İstanbul, y.y., 2000.
- Rûmî, Eşrefoğlu. *Müzekki'n-nüfûs*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2015.
- Şan'ânî, Ebû İbrahîm Muhammed b. İsmail el-Kaflânî. *et-Tahrîr li İddâhi Me'ânî't-Teysîr*. thk. Muhammed Şubhî b. Hasen Hallâk Ebu Muş'ab. 7 Cilt. Riyad: y.y., 1433/2012.
- Şan'ânî, Ebû İbrahîm Muhammed b. İsmail el-Kaflânî. *Subulu's-Selâm*. 2 Cilt. b.y.: y.y., 1419/1998-1420/2000.
- Süyûtî, Ebû'l-Fazl Celâlüddîn 'Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî. *Hâşiyetu's-Sindî 'alâ Suneni'n-Nesâ'î*. 8 Cilt. b.y.: Mektebu'l-Maţbû'âti'l-İslâmiyye, 1406/1986.
- Şeriatî, Ali. *İnsanın Dört Zindanı*. İşaret Yayınevi, 5. Basım, 1997.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-Evsat*. thk. Târik 'Ivedullah b. Muhammed - Abdulmuhsin b. İbrahim el-Hüseynî. 10 Cilt. Kahire: Dâru'l-Haremeyn, 1. Basım, 1995.
- Taberânî, Ebû'l-Kâsım Müsnidü'd-dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemü'l-Kebîr*. thk. Hamdi Abdulmecid es-Selefi. 25 Cilt. Kahire: Mektebetü İbn Teymiyye, ts.
- Tîbî, Ebû Muhammed Huseyn b. 'Abdullâh. *Şerhu't-Tîbî 'alâ Mişkâti'l-Meşâbih*. thk. 'Abdulhamîd Hindâvî. 13 Cilt. b.y.: y.y., 1417/1997.
- Tirmizî, Ebû İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre (Yezîd). *el-Câmi'u's-şâhih*. 5 Cilt. İstanbul: Çağrı Yayınları, 2. Basım, 1992.
- Tokur, Behlül. "Kur'an'da Soru Kalıpları ve Metaforlar". *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 36 (2011), 105-118.
- Yahyâ b. el-Huseyn eş-Şecerî, Yahyâ b. el-Huseyn b. İsmail el-Curcânî. *Tertîbu'l-'Emâli'l-Hamîsiyye*. thk. Muhammed Hasen Muhammed Hasen İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-'İlmiyye, 1422/2001.
- Yıldırım, Enbiya. "Hadislerin Manayla Rivayeti". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1 (1996), 279-314.
- Zehebî, Ebû 'Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. 'Osmân. *Dîvânu'd-Du'afâ' ve'l-Metrûkîn ve Halkun mine'l-Mechûlîn ve Şikâtu'n fihim Lîn*. thk. Hammâd b. Muhammed el-Enşârî. Mekke: y.y., 1387/1967.
- 'Abd b. Humejd, Ebû Muhammed 'Abdulhamîd b. Humejd b. Naşr. *el-Muntehab min Musnedi 'Abdi İbn Humejd*. thk. Şubhî el-Bedrî es-Sâmerrâî, Maḥmûd Muhammed Halîl es-Şa'îdî. Kahire: y.y., 1408/1988.
- 'Ali el-Kârî, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn 'Alî b. Sulţân Muhammed. *Mirḳâtu'l-Mefâtiḥ Şerhu Mişkâti'l-Meşâbih*. 9 Cilt. Beyrut; Lübnan: Dâru'l-Fikr, 1422/2002.
- 'İclî, Ebû'l-Hasan Ahmed b. 'Abdullâh el-Kûfî. *eş-Şikâat*. thk. 'Abdul'alîm 'Abdul'azîm el-Bestevî. Medine: y.y., 1405/1985.
- Kur'an-ı Kerîm ve Yüce Meâli*. çev. Hamdi Yazır Elmalılı. İstanbul: Merve Yayınları, ts.